

Corfitz Ulfeldts katolske chifferbrev

*Af Ole Immanuel Franksen, Vello Helk og
Martin Schwarz Lausten*

I Kirkehistoriske Samlinger 1987 redegjorde J.J. Duin og Vello Helk for rigshofmester Corfitz Ulfeldts katolske forbindelser. I hans arkiv i Rigsarkivet findes et chifferbrev, som nu ved hjælp af computerteknikken er opløst af kryptologen Ole Immanuel Franksen. Dette bekræfter Corfitz Ulfeldts katolske kontakter, men rejser samtidig en række andre spørgsmål. Nedenfor beretter Ole Immanuel Franksen om selve opløsningen, Martin Schwarz Lausten bringer orden i klartekstens ord og sætninger, oversætter og bestemmer indholdet, mens Vello Helk giver en oversigt over den historiske baggrund.

Opløsningen af det Ulfeldtske chifferbrev

Af Ole Immanuel Franksen

På modstående sider i *bilaget* anbragt bagerst i dette afsnit er vist opløsningen af de tre sider i det ulfeldtske chifferbrev med afbildningen af chifferbrevet tilvenstre og og den tilsvarende klartekst tilhøjre. Linierne i klarteksten, der er selvstændigt nummereret for hver side, svarer linie for linie til den pågældende side i chifferbrevet.

Klarteksten adskiller sig fra chiffterteksten på tre punkter. For det første er der indført de manglende orddelinger. For det andet er der indført et lighedstegn »=« ved linieafslutningen, hvis det pågældende ord i chiffterteksten fortsætter på næste linie. For det tredje er der enkelte steder indført talangivelser i firkantet parentes, hvor chifftal skal fortolkes som tal i klartekst i henhold til *Petrus Canisius' katekismus*, der – som senere forklaret af Martin Schwarz Lausten i denne artikel – har tjent som forlæg. Chiffreringsfejl indført ved brevskriverens oprindelige omsætning af klartekst til chiffer er *ikke* rettet. Derimod skylder jeg – udover mine to medforfattere – historikeren Steffen Heiberg og bibliotekar Sven Stouby Pedersen megen tak for uvurderlig hjælp med tolk-

FRA KLAR TIL CHIFFER

a	b	c	d	e	f	g	h	i	k
i	o	4	6	2	✓	d	✓	3	o
				L				x	

l	m	n	o	p	r	s	t	u	w
6	7	8	4	Δ	9	6	✓	5	Δ
								m	

Klartekstalfabet på 20 tegn mod chifferalfabet på 23 tegn.
Tankestregen " - " er klartekst.

EKSEMPEL

Side 1, linie 2: Jeg tror på Gud, den h[ellige] Ånd

3 2 d ✓ 9 4 2 9 3 8 d 4 ✓ 6 2 8 ✓ d 2 3 6 ✓
i e g t r o e r i n g o t d e n h g e i s t

HUSKEREGEL

i	2	3	4	5	6	7	8	9	o
	L	x		m					
a	e	i	o	u	l	m	n	r	b

Tallene 1-5 svarer til vokalerne i alfabetisk orden, mens
6 og 7 svarer til l og m lig hhv. gentagelserne for e og u.

CHIFFERALFABETET

ningen af den håndskrevne chifferskrift og den heraf frembragte klar-skrift.

Det benyttede chiffersystem går i dag under betegnelsen *monoalfabetisk substitution*. Betegnelsen 'substitution' (altså udskiftning eller erstatning) kan føres tilbage til den antikke, romerske historiker *Suetonius*' beskrivelse af den type chifre, Julius Cæsar og Octavius Augustus benyttede i deres breve. Tillægsordet 'monoalfabetisk', der er af langt nyere dato, kendetegner, at bogstaverne i klartekstalfabetet udskiftes på entydig måde med tegnene i kun ét chifferalfabet. I det foreliggende chifferbrev er omsætningen mellem klartekstalfabet og chifferalfabet fastlagt ved forskriften i figuren '*Chifferalfabetet*', hvori man specielt bemærker, at der er benyttet to forskellige chiffertegn ved omsætningen af de tre, meget hyppige klartekstsvokaler: *e*, *i* og *u*. Eksemplet i figuren illustrerer fremgangsmåden og den del af huskereglene, jeg har kunnet rekonstruere ud fra brugen af tallene '0-9' som chiffertegn.

Hvordan de øvrige tegn har været ordnet i chifferalfabetet, har jeg ikke kunnet bestemme. Men det er karakteristisk, at vi genfinder flere af de særegne chiffertegn i familien Ulfeldts opsnappede breve, der uden undtagelse blev brudt af den tidligere rektor ved Herlufsholm, sprogforskeren *Zacharias Lund*, hvis indsats efter udnævnelsen i 1657 til sekretær ved det danske kancelli jeg ynder at fremhæve ved tilnavnet 'Danmarkshistoriens største kodebryder'.

I kongens eksemplar af Lunds kopibog med dechifrede breve 1657-60, der findes i *Frederik III's Kabinetsarkiv* i Rigsarkivets Håndskriftsamling, har jeg således kunnet jævnføre chiffertegnene svarende til klartekstbogstaverne 'c, k, p' i nærværende chifferbrev med brugen af de samme chiffertegn for henholdsvis klartekstbogstaverne 'n, j, c' i Lunds kronologisk nummererede 'alfabet XVI' (= 'alfabet XV' i Lunds kladdebog også i Rigsarkivet). Jeg kan tilføje, at Corfitz Ulfeldt anvendte dette chifferalfabet XVI (= XV) i sit brev af 7. juli 1663, som Leonora ved arrestationen i Dover rev i stykker og smed i en 'hysken' (dvs. 'lille hus'), hvorfra det blev fisket op og lagt frem under forhøret af hende i Blåtårn den 17. august 1663.

Chiffersystemets 'konstruktør'

En nærmere undersøgelse af det benyttede chiffersystem afslører, at *konstruktøren* må have haft et indgående kendskab til og erfaring med Vatikanets brug af chifre. Lad mig her blot anføre tre iøjnefaldende kendsgerninger, idet jeg som baggrundsviden herfor henviser til det

klassiske, men også i dag autoritative værk, »*Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*«, som Alois Meister efter en beundringsværdig indsats udgav i Paderborn i 1906:

1. Genbrug med modifikationer af udgåede chifferalfabeter var almindelig praksis i Vatikanets chiffterjeneste. Vort chifferalfabet er i princippet en sådan tilpasning af Meisters chiffer nr. 22 (s. 184) benyttet af Arnold (egt. Albert) af Brandenburg, ærkebiskop i Mainz 1514-45:

Klartekst:	a e i o u	b c d f g l m n p q r s t x z
Chiffer:	1 2 3 4 5	6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

2. Mens der er fuldstændig overensstemmelse for vokalerne vedkommende, er det ved tilpasningen tilstræbt at forenkle brugen af chiffertegnene for konsonanterne ved at tildele hver af dem kun ét chiffersymbol, altså de resterende tal: '6 7 8 9 0,' mens de øvrige synes hentet fra chiffertegn tidligere benyttet af Ulfeldt familien. For at gøre det let at huske chifret har konstruktøren desuden udeladt *blindtegn* (vildledende falske tegn uden mening) og *nomenklatur* (specielle chiffertegn benyttet i ordets oprindelige betydning af 'navnekalder').

3. En væsentlig forbedring af chifrets sikkerhed er indførelsen af alternative chiffertegn, såkaldte *homofoner* (dvs. enstemmige), for den enkelte vokal for at tilsløre den hyppige forekomst og dermed et oplagt gæt af vokalerne på italiensk og latin. Pavernes forskellige chiffersekretærer havde i den grad opmærksomheden henledt på dette forhold, at det var standard at angive 'nøglen' med vokalerne anbragt for sig foran konsonanterne i klartekstalfabetet med begge dele i hver sin indbyrdes, alfabetiske orden. Dette begrunder min udformning af 'huskereglene' i ovenstående figur. En særlig snedig krølle for at forhindre opdagelsen af homofoner var en tilsvarende forkortelse af antallet af bogstaver i klartekstalfabetet, sådan at det totale antal chiffertegn svarede til længden af det sædvanlige alfabet. Ved afkortningen til et standard klartekstalfabet på kun 20 bogstaver udelod chiffersekretærene lidet benyttede bogstaver som fx 'j k v w y', idet de dog så sig nødsaget til at lade andre bogstaver

udgå i stedet for 'k w' på polsk eller tysk henholdsvis 'y' på spansk. Sammenholder vi det formodede forlæg hos Meister med det tilsvarende klartekstalfabet på 20 bogstaver benyttet i chifferbrevet, finder vi, at der er sket en tilpasning til tysk (dansk?) ved udskiftning af klartekstbogstaverne 'q x z' med 'h k w'.

Chifferbrevets 'forfatter'

Chifferbrevet giver os herudover mulighed for at gøre nogle interessante iagttagelser om den *forfatter*, der står bag brevet. Ser jeg først på den opløste klartekst, forekommer det mig overvejende sandsynligt, at nationaliteten er *dansk*:

4. Det forhold, at chifferbrevets indledende 3 linier på side 1 er på dansk, begrundet formodningen om en dansk brevskriver. Afvises kan det imidlertid ikke, at der er tale om afskrift efter et forlæg på dansk. Hvad der derfor forekommer mig at være den helt afgørende begrundelse for brevskriverens nationalitet, er de i tysk sammenhæng helt umotiverede 2 sætninger på dansk: »*begravue de dode*« henholdsvis »*[f]or de lefuendis oc de dode*«, som i skyndingen er smuttet med på side 2, linierne 20 henholdsvis 25.

Trods konstruktørens bestræbelser på at forenkle brugen af chiffersystemet afslører chifferbrevet, at dets danske (?) *forfatter* er en ren nybegynder uden egentlig indsigt i brugen af et sådant chiffersystem. Lad mig medgive, at forfatteren har forstået, at klartekst og orddelinger er bandlyst i chifferteksten. Men bortset herfra er det let at konstatere to oplagte brølere, der dokumenterer min påstand:

5. For at få en ligelig fordeling af de alternative chiffertegn for hver af de tre hyppigst forekommende vokaler 'e i u' skal der i princippet slås plat eller krone, hvilket af de to chiffertegn den i klarteksten aktuelle vokal skal omsættes til. Dette er forfatteren uvidende om med det resultat, at klartekstvokalen 'e' afsløres som det hyppigst forekommende af alle brevets bogstaver ved at blive repræsenteret 399 gange ved chiffertegnet '2' men kun 25 gange ved det alternative chiffertegn 'L'. Tilsvarende finder man, at klartekstvokalen 'i' omsættes 312 gange til chiffertegnet '3' men kun 1 gang til alternativet 'X'.

6. En helt grundlæggende regel, alle brugere af Vatikanets chifre blev instrueret i, var, at tal i klartekst først skal omskrives til talord, hvis bogstavering derefter skal omsættes til chifferskrift. Dette har forfatteren åbenbart glemt eller ikke hørt. I stedet finder man chifferalfabetets tal benyttet helt misvisende i rollen som tal i klartekst (se fx chifferbrevet side 1, linie 1) – måske i håbet om at den rette modtager vil forstå af meningsindholdet, at her er tallene undtagelsesvis ikke chiffertegn men klarskrift.

Det turde således være påvist ved ovennævnte seks forhold, at der stod to personer bag chifferbrevet – nemlig en erfaren *konstruktør* med betydelig indsigt i Vatikanets chifferpraksis og en (sandsynligvis *dansk*) *forfatter* med kun mådelig indsigt og erfaring i brugen af chifret. Men lad mig uddybe denne konklusion med nogle iagttagelser, der knytter sig til chifferbrevets fysiske udseende.

Chifferbrevets udseende og proveniens

Brevet er skrevet uden marginer på begge sider af et ark papir, der oprindelig havde været indhæftet med en silkesnor i ryggen af en 'notesbog', hvorfra arket med stor kraft var revet ud efter skrivningen og derefter foldet sammen, så det kunne skjules bag en håndflade. En fotomontage, som rekonstruerede fremgangsmåden, blev i sin tid bragt som illustration i DTU's avis *Sletten* (15. januar 2002, side 5). Det overraskende var, at et stykke af silkesnoren fortsat sad fastklemt i arket, da vi foldede chifferbrevet ud i Rigsarkivet. Eftersom snoren sad i vejen for læsningen – eller i vort tilfælde en fotokopiering – gættede vi på, at der snarere end et egentligt brev til en modtager var tale om fortrolige notater til eget brug, som hemmeligt skulle kunne medføres skjult fx i en sko eller indsyet i tøj, hvad der ikke var ualmindeligt på Corfitz Ulfeldts tid. Dette ville forklare, at silkesnoren ikke siden var blevet fjernet. Oprindelig antog vi derfor som en lovende mulighed, at der var tale om en fortegnelse over Ulfeldts skyldnere, selvom håndskriften i henhold til Steffen Heiberg ikke var Ulfeldts egen. Denne antagelse blev dog skudt i sæk, da det lykkedes mig at opløse chifret.

Om chifferbrevets proveniens ved vi intet bortset fra, at min medforfatter Vello Helk kunne oplyse, at det fulgte med blandt de originalmanuskripter til blandt andet Leonora Christinas *Jammersminde*, som det i 1920 lykkedes museumsmanden Otto Andrup at erhverve til Danmark sammen med andre minder om Ulfeldt-slægten, der nu findes på Frede-

riksborg-museet. Tankevækkende er det i denne forbindelse at konstatere, at også Zacharias Lunds ovenfor omtalte kladde med opløsningen af bl.a. alle de ulfeldtske chifferbreve fulgte med ved samme lejlighed. Dette har dog ikke hjulpet Ulfeldt-familien, der – åbenbart uden at kunne læse det – må have tillagt chifferbrevet væsentlig betydning og derfor har opbevaret det. Det får så stå hen i det uvisse, om chifferbrevet var blandt de dokumenter (hvoraf nogle i chiffer), der blev fundet på Ulfeldts lig efter døden på Rhinen, og som regeringsråd G.G. Balcke i et brev af 28. marts 1664 (nu i Rigsarkivet) blev instrueret af den hollandske kansler Didrik Reinkingk i Glückstadt om at søge at få udleveret sammen med liget. Som bekendt kom Ulfeldts sønner den danske regerings repræsentant i forkøbet ved denne lejlighed.

Et gæt om formålet med chifferbrevet

Hvis Ulfeldt har rejst rundt på flugt med en chifreret udgave af en trykt, katolsk katekismus skjult på sin person eller i sine ejendele, kan det nok undre. For i katolske lande var det ganske overflødigt, mens det i protestantiske lande udgjorde en væsentlig risiko. Fromhed er ikke et fremherskende træk ved hans eftermæle. Lad mig derfor afslutte med det gæt, at Ulfeldts opbevaring af chifferbrevet havde et noget andet og mere jordnært formål, der samtidigt forklarer, hvorfor chifferbrevets indledende tre linier er på dansk og ikke på tysk som resten af brevet.

Som bekendt var Ulfeldts børn opdraget i den katolske tro. Jeg forestiller mig derfor, at de havde måttet lære Canisius' katekismus udenad, da det var alt for farligt at opbevare katolske skrifter. Hvis det er rigtigt gættet, må Ulfeldt så tit have hørt dem lire teksten af som en bedre aftenbøn, at de første tre linier på dansk uforglemmeligt stod præget i hans hukommelse. Disse linier lå ham derfor på læben, da han blev afæsket et forslag til en tekst, som kunne tjene til huskeregel for chifret.

Det var en ofte brugt standard i Vatikanets chiffertjeneste, kaldet »*cifra a mente*« (altså chiffer efter hukommelsen), at udnytte et stykke tekst eller et længere ord til angivelse af et chifferalfabets bogstaver i rækkefølgen svarende til ordet i klartekst, idet man fjernede bogstavgentagelser og efter ordet tilføjede de manglende bogstaver i alfabetisk orden. Problemet i det foreliggende tilfælde var imidlertid chifertallene og de særlige (ulfeldtske?) chifertegn, der kunne stå for vilkårlige klartekstbogstaver. Men så fik en chifferkyndig person – antagelig den ovennævnte konstruktør af chifret – den lyse idé, at man i stedet omsatte hele teksten i chifferskrift, idet man så blot efter hukommelsen skulle indføre klarteksten på dansk i de første tre linier for at kunne rekon-

BILAG: CHIFFERBREVET OG DETS OPLØSNING

[illegible]

Rigsarkivet: »Privatarkiv 6478, Corfitz Ulfeldt 1606-1664, A.I.4 Chif-ferbrev« side 1.

Side 1 af det ulfeldtske chifferbrev i klartekst:

1	de tre artikler deel is i ae[=12] hauptpuncter
2	ieg troer in got den h geist er denn tende
3	oc ein ewiges lebn er den tolte
4	ein sacrament ist ein sichtbares kraftiges
5	seichen uon got eingesetst – dadurch wir unsictb=
6	arlicher weis gnad und inwendige heiligung
7	emphangen –
8	erst die taufe die firmung der fronleichnam un=
9	ser d hern iesu christi die bus – leste oelung sec=
10	ste ist priesterweihe leste die ehe
11	furnemlichu gebot der kirchen – aufgesetste fe=
12	irtag halten – ale helligdage mes hore – die ob[=40] tagig
13	fasten o[=4] kuatemper ansre wigilien sampt feirtag
14	und sambstag – iahrlichs sum wenigsten ein ma=
15	hl seinem uerordneten priester beichten und oster=
16	seit comuniciren – su uerbottenen seiten kein ho=
17	chseit halten ist das funfte
18	u[=5] hauptstuch der chr catholisher lehr – glaubden
19	die m[=7] sacrament – sehen gebot uirten das uaterunser u=
20	nd englishen grus funftens die christliche ge=
21	rechtgkeit
22	todt und hauptsunden siem – hofartgeit s unkeus=
23	heit neid fras und fullerei sorn tragheit
24	in den h geist sunden sechs – auf gotes barmhertsig=
25	keit uermesentlich sundigen – uersweifeln an got=

ide 2 af det ulfeldtske chifferbrev i klartekst:

1	tes gnad – der christlichen erkanten warheit w=
2	iederstehen – umd der gotlichen gnad willen seinem
3	nechsten misgunstig und neidig sein – wieder h=
4	eilsame uermahnungen ein uerstoktes herts haben -
5	in der unbusfertigkeit fursatslich uerharen -
6	uier sunden shreien im himel – fursetslicher todt=
7	slag – sodcmitschen unstumen sunden – armer weisen
8	wittiben underdruckung – taglohnern un arbeit=
9	ern den uerdienten lohn enthalten
10	der fremden sunden nowem – sur sund rahten – andre heisen
11	sundigen – in andre sund uerwilign – durs andre anreit=
12	sen – s loben – still dertil sweigen – dieselben uber=
13	sehn – uerhengen – sie uertadigen – den also werden
14	wir an fremden sunden fur got shulsich und teilh=
15	aftig wie ob wir die personligge tahn begangen
16	furnemlich gute werck drei fasten beten almosen
17	geben
18	leibliche gute sieme – hunghri speis – durstig laben
19	nakent kleidn – frembd herbergn – fangnener ledign
20	kranken besuchn – begrafue de dode
21	geistliche werck der barmhertigkeit auch so uiel -
22	sunder strafn – lehrn den unwisende – recht rahten de t=
23	uiflactige – troste betructe – leiden unrecht gedu=
24	ltich – die uns beleiditen gern uerseihn – got bitten f=
25	or de lefuendis oc de dode

Side 3 af det ulfeldtske chifferbrev i klartekst:

1	beicht formular – im nahmen gotes des uaters und des
2	sonhs und ses h geits amen –
3	ehrwurdiger h – ego bitte ewr ehrwurdn umb den hei=
4	ligen segen damit ich meine sund uolkmentlich beicht=
5	en moge –
6	ich armer sundiger mensch beichte u bekene mich g=
7	ot dem almectigen maria seiner muter alen lieben heili=
8	gen u euch priester an der stat gotes und gib mihr sh=
9	uldig – das ich leider uon meiner letsten beicht oft g=
10	esundigt hab – in sonderheit aber gib ich mich shuldi=
11	ch –
12	diese oc ale meine andre uergesene sund seind mihr leid
13	und rewen mich uon hertsen – hab auch ein steifen
14	fursats mein leben hinfur ansubesern – bit derohal=
15	ben ewr ehrw wollen mihr eine heilsame bus auferle=
16	gen und mich uon alen meinen sunden an gotes stat abso=
17	lwiren und erledigen

struere chifferalfabetet. Efterprøvning heraf frembragte omsætningen til klartekstbogstaver af 19 af de i alt 23 chiffertegn. Af de manglende fire chiffertegn repræsenterede to klartekstbogstaverne 'f m' og resten homofonerne 'L X', hvilke sidstnævnte faktisk burde have været brugt i chifferbrevets første tre linier.

Om dette er sandheden eller blot i nærheden heraf, bliver næppe opklaret. Men jeg finder det ikke usandsynligt, at chifferbrevet har været Ulfeldts livline til Vatikanet. For hvis det har tjent som chiffernøglen til hemmeligt at kontakte én eller flere indflydelsesrige personer, i fald han kom i bekneb, har vi i princippet fundet svaret på såvel betydningen af indholdet som de mere eller mindre gådefulde omstændigheder, der er knyttet til dets historie. Samtidigt kan man ikke andet end at beundre denne elegante forklædning af chifrets nøgle som et langt chifferbrev, der for den indviede står som indbegrebet af den katolske tro, men for den uindviede er en åben invitation til total vildledning i forhold til dets egentlige formål. Skulle Ulfeldt blive arresteret og brevet fundet, og man under et forhør spurgte om chifrenes betydning, behøvede han blot at give det svar, som Leonora gav på samme spørgsmål under det ovenfor omtalte forhør i Blåtårn den 17. august 1663 (*Jammersminde*, Folkeudgaven 1926, s. 92):

»Jeg haver ei Nøglen og kan dennem udenad ikke opløse.«

Chifferskriftets indhold

Af Martin Schwarz Lausten

1. Fordanskning af chifferskriftet

Chifferskriftet er skrevet næsten udelukkende på tysk, men adskillige ord og ordstillinger er enten forkortede, skrevet forkert eller blot antydet. Inden vi ser nærmere på indholdet skal der derfor bringes en gengivelse på dansk af klarteksten.¹

Klartekstens side 1,1-3:

*De tre artikler deles i 12 hovedpunkter.
Jeg tror på Gud Helligånd er det ottende
og et evigt liv er det tolvte.*²

1, 4-10:

*Et sakramente er et synligt kraftfuldt
tegn, indstiftet af Gud, gennem hvilket vi på usynlig
måde modtager nåde og indre
helliggørelse.
Først dåben, confirmationen, vor herre Jesu Kristi
legeme, boden, den sidste olie. Det sjette er
præsteordinationen. Det sidste er ægteskabsindgåelse.*³

-
1. Der er her ikke tale om en ordret oversættelse, men om en fordanskning, hvorved det skulle være muligt at få et sammenhængende indtryk af indholdet. Af og til er de udtryk og gloser i originalteksten, som ganske åbenbart er fejllæsninger eller udtryk for misforståelser, rettet til det, som ud fra sammenhængen er det korrekte. I noterne bringes forklaringer til særlige fagudtryk. Klartekstens linjer er forsøgt bevaret.
 2. De tre artikler, der her er tale om, er Trosbekendelsens tre hovedafsnit, troen på Gud, Jesus Kristus og Helligånden. *Den apostolske trosbekendelse* er efter gammel tradition opstået derved, at de tolv apostle på pinsedag udformede hver sin artikel af bekendelsen, en legende som også ofte er fremstillet i middelalderkunsten. Oprindelsen til trosbekendelsen findes i Oldkirkens dåbsundervisning, og den ældste form, som ligger til grund for den nuværende tekst, går tilbage til 200-tallet. Den apostolske trosbekendelse er i dag et af Folkekirkens såkaldte bekendelsesskrifter, d.v.s. det forpligtende læregrundlag for præster og menigheder, Leif Grane: *Den danske Folkekirkens Bekendelsesskrifter*, 1976.
 3. Definitionen på et sakramente, som anføres i afsnittets begyndelse, er en gengivelse af en definition, som fremførtes af kirkefaderen Augustin (354-430) i skriftet *De civitate Dei* (*Om Guds stad*), kap. 10, stk. 5. På dansk i: Aurelius Augustinus: *Om Guds stad*,

1, 11-17:

De 5 vigtige kirkebud: Overholde de fastsatte helligdage. Overvære messen på alle helligdage. Overholde fasten i 40-dages fasten, på de 4 quatemperdage, ved vigilierne, samt om fredagen og lørdagen. I det mindste 1 gang årligt skrifte for sin forordnede præst og i påsketiden at gå til nadver. Det femte er at undlade at holde bryllup på forbudte tidspunkter. ⁴

1, 18-21:

Den kristne katolske læres 5 hovedstykker: Trosbekendelsen. De 7 sakramenter. De 10 bud. Det fjerde er Fadervor og Englehilsenen. Det femte er den kristne retfærdighed. ⁵

1, 22-23:

Døds- og hovedsynderne er: hovmod, griskhed, ukyskhed, misundelse, frådseri og fylleri, vrede, dovenskab. ⁶

oversat med indledning og noter af Bent Dalsgaard Larsen, 6.-10. Bog, 1986, 243. Siden 1100-tallet har den romersk-katolske kirke fastholdt disse 7 sakramenter (dåb, konfirmation, nadver, bod, den sidste olie, ordination, ægteskabsindgåelse), og i 1400-tallet blev det fastslået som kirkens officielle lære.

4. Foruden overholdelse af de 10 bud har den siden middelalderen været et romersk-katolsk krav, at de katolske kristne også, mindst, skal efterkomme disse såkaldte 5 kirkebud. De 40 dages faste går fra askeonsdag – onsdag efter fastelavnssøndag – til påskelørdags aften. *Quatemper* er forkortelse for det latinske udtryk *jejunia quattuor temporum*, de fire tiders faste, og hentyder til kvartårige fastedage, som man siden Oldkirkens tid har overholdt som indledning til de fire årstider. *Vigilie*, lat.: nattevågen, betegner den højtidelighed, som den katolske kirke siden de ældste tider har fejret aftenen og natten før de store kirkelige højtideligheder. I den tidlige kristne kirkes tid fastede man onsdag og fredag – en skik, som var overtaget fra jødernes mandags- og torsdagsfaste – onsdagen gled snart ud, men fredagsfasten er blevet stående til vor tid. Paven forsøgte også ved flere lejligheder at få påbudt faste om lørdagen, men det vandt ikke almindelig anerkendelse. I middelalderen udstedte kirken forbud mod at holde bryllup på visse tidspunkter, som kunne afvige lidt fra hinanden forskellige steder, men generelt var det forbudt nogle uger før jul, påske og pinse.
5. *Englehilsenen* er Ave-Maria-bønnen, som består af englens hilsen til Maria (Luk. 1, 28) og Elisabeths hilsen (Luk. 1, 42) med en tilføjelse fra 1500-tallet. Om *den kristne retfærdighed* se nedenf. s. 41.
6. I Oldkirken og i den tidlige middelalder havde man forskellige definitioner på døds- og hovedsynder. Bestemmelsen af de nævnte 7 dødssynder var en fast bestanddel af kirkens lære siden 1200-tallet.

1, 24-2,5:

Der er 6 synder imod Helligånden: At forsynde sig formasteligt imod Guds barmhjertighed, at fortvivle på Guds nåde, at modsætte sig den erkendte kristne sandhed, at være misbilligende og misundelig over for ens næste på grund af den guddommelige nåde, at have et forstokket hjerte trods nyttige formaninger, forsætligt at forblive i ubødfærdig tilstand.

2, 6-9:

4 synder skriger mod himlen: forsætligt drab, den skrækkelige sodomistiske synd, at undertrykke fattige forældreløse, og enker, at undlade at give daglejere og arbejdere deres fortjente løn.

2, 10-15:

Der er 9 fremmede synder: at opfordre til synd, at befale andre at synde, at indvillige i andres synd, at opfordre til synd gennem andre, at rose syndige handlinger, at tie over for syndige handlinger, at overse sådanne, at idømme syndige handlinger, at forsvare dem, for i sådanne tilfælde bliver vi skyldige over for Gud i fremmede synder og delagtige i den, som om vi personligt havde begået dem.

2, 16-17:

Der er tre slags gode gerninger: at faste, at bede, at give almisser.

2, 18-20:

De legemlige gode gerninger er at bespise sultende, at give tørstende at drikke, at klæde nøgne, at herberge fremmede, at befri fængslede, at besøge syge, at begrave døde.

2, 21-25:

Barmhjertighedens åndelige gerninger er disse: at straffe de syndige, at undervise de uvidende, at rådgive ret de tvivlende, at trøste de fortrykte, tålmodigt at lide under uret, gerne at tilgive dem, som har såret os, at bede til Gud for de levende og de afdøde.

3, 1-5:

Skrifteformular. I Gudfaders og

sønnens og Helligåndens navn, amen.

*Ærværdige herre, jeg beder Deres ærværdighed om den hel-
lige velsignelse, for at jeg kan skrifte min synd
fuldkomment.*

3, 6-17:

Jeg arme, syndige menneske skrifter og bekender over for

*Gud den almægtige, Maria, hans moder, og over for alle elskede helge-
ner og over for Eder, præst, som står i Guds sted, og jeg erkender mig
skyldig i, at jeg desværre siden mit sidste skrifte ofte har
syndet. I særlig grad erkender jeg mig*

skyldig i:⁷

*Disse og alle mine andre glemte syndige handlinger gør mig ondt,
og jeg angrer dem af hjertet. Jeg har også et fast*

*forsæt om, at jeg fra nu af vil forbedre mit liv. Jeg beder derfor om,
at Eders velærværdighed vil pålægge mig en frelsende bod,
og i Guds sted afløse og befri mig fra alle mine synder.⁸*

2. Chifferskriftets indhold

Den første gennemlæsning af chifferskriftets tekst viser straks, at der er tale om en religiøs tekst, at denne hører hjemme inden for den romersk-katolske kirkes rammer, og at den er skrevet på tysk med enkelte indflettede danske ord. Der findes hverken person- eller stednavne eller direkte tidsangivelser. I forsøget på nærmere at trænge ind i tekstens budskab kan det være nyttigt først at kaste et blik på katolicismens og lutherdommens forhold i Danmark i 1500 og 1600-tallet.

Danmark havde været katolsk i næsten 600 år, da kong Christian d.3. (1503-1559) i 1536 befalede katolicismen afløst af den lutherske kristendomsforståelse. Efter borgerkrigen (1534-1536), Grevens fejde, ar-
resterede og afsatte han landets katolske biskopper. Dermed lå vejen

7. Den skriftende skulle her nævne de specielle personlige synder, som han havde begået siden det sidste skrifte.

8. Skriftemålshandlingen, som i middelalderen formuleredes nærmere i anvisningerne for bodssakramentet, bestod af den skriftendes anger og bekendelse for skriftefaderen, dennes tilsigelse af syndernes forladelse (lat.: absolutio) samt de bodsstraffe, som skriftefaderen derefter idømte den skriftende. Et romersk kirkemøde bestemte i 1215, at ethvert voksent menneske mindst én gang om året skulle skrifte for præsten.

åben for en afskaffelse af den katolske kirke. Ingen, som kendte Christian d. 3., havde kunnet være i tvivl om, at dette var hans klare mål. I sin ungdom var han blevet overbevist om sandheden i den lutherske kristendomsforståelse, og allerede som hertug i et lille område omkring Haderslev afskaffede han med hård hånd den katolske kirke og oprettede en luthersk kirke, og dette gentog han straks i kongeriget, da han fik mulighed for det i 1536.

Ved et stort offentligt møde på Gammeltorv i København (30. oktober 1536), hvor kongen havde beordret repræsentanter for alle stænder at møde frem, oplæstes anklageskriftet mod de katolske biskopper. De blev afsat for bestandig og indtil videre bevaret i fængsel, kongen inddrog hele bispegodset under kronen og erklærede, at det danske rige aldrig nogensinde mere skulle have den slags biskopper, for fremtiden skulle landet kun have »kristelige« biskopper, hvilket i kongens mund betød lutherske. Den lutherske kristendomsforståelse blev befalet indført, en luthersk kirkeorganisation blev skitseret, og året efter forelå den lov (*Kirkeordinansen af 1537*), som indeholdt nærmere bestemmelser om den nye kirkes teologiske grundlag, præsters og bispers udnævnelse, fremgangsmåden ved lutherske gudstjenester og andre kirkelige handlinger, ordningen af undervisningsforhold og det sociale omsorgsarbejde. Klostervæsenet blev forbudt. Dog lod man humanitært munke og nonner blive boende i deres klostre, indtil de afgik ved døden. Forudsætningen var naturligvis, at de opgav deres katolicisme, en ordning, som dog ikke gjaldt de såkaldte tiggermunke – bl.a. franciskanerne og dominikanerne. De blev fordrevet fra landet. På samme tid (august/september 1537) lod regeringen gennem nogle højtideligheder markere, at Danmark havde skiftet konfession fra romersk-katolicisme til evangelisk lutherdom: kongeparret blev salvet og kronet i Vor Frue kirke, København. Man anvendte ganske vist det middelalderlige katolske ritual, men havde omhyggeligt rensset det for katolske udsagn. Kongens håndplukkede nye lutherske biskopper blev indviet samme sted, og Københavns universitet genåbnede. Medens det indtil nu havde været katolsk i den forstand, at det sorterede under paven med Roskildebiskoppen som universitetskansler, blev det nu et luthersk statsuniversitet under kongen.

Bortset fra det dramatiske opgør med de katolske biskopper forløb konfessionsskiftet forbavsende roligt i Danmark. Så vidt vi ved blev samtlige katolske præster siddende i deres embeder. Fra oktober 1536 skulle de så fungere som lutherske præster. Ingen nedlagde embedet i protest. De fleste større købstæder havde i forvejen gjort op med katolicismen. Hvad almuen troede og tænkte, ved vi derimod ikke noget videre om. Ved de tidligere så magtfulde domkapitler – samlingen af præ-

ster ved domkirkerne – og formentlig også i visse adelskredse holdt katolicismen sig endnu et stykke tid, men regeringen slog hårdt ned, når den blev opmærksom på noget sådant.⁹

Under Frederik d. 2. (1559-1588) videreførtes den ubøjelige afvisning af alt romersk-katolsk, og denne linje forstærkedes tilmed i Christian 4.s regeringstid. Dette hang også sammen med den såkaldte *mod-reformation*, som Romerkirken siden midten af 1500-tallet havde iværksat. Under det store kirkemøde i Trento, *det tridentinske koncili-um* (1545-1563), samlede man sig om en indre fornyelse, afviste al lutherdom i barske vendinger og lagde grunden til et fremstød for at vinde de områder tilbage, som var faldet fra til lutherdom og anden protestantisme. Pavestolen benyttede sig her af *Jesuitordenen*, som var godkendt af paven i 1540, stiftet i 1534, og som i kraft af en militæragtig streng organisation, ubetinget lydighedspligt over for paven, medlemmernes livslange uddannelse, intellektuelle niveau og pædagogiske metoder blev det mest effektive hjælpemiddel. Der, hvor det var muligt, arbejdede jesuitterne i Tyskland for »modreformationen«, Polen gik tilbage til den katolske kirke, og i Øst- og Mellemeuropa oprettede de en række akademier, som tiltrak unge fra mange lande.¹⁰

En af de førende i dette arbejde var jesuitten *Petrus Canisius* (1521-1597). Han var som den første tysker blevet jesuit i 1543, og hans forskellige katekismer – som udkom i flere hundrede oplag – blev anvendt rundt omkring både til intern katolsk undervisning og opbyggelse og til forsøgene på at få protestanter til at gå over til katolicismen. De latinske katekismer blev oversat i store oplag til bl.a. tysk og anvendt af jesuitterne i deres missionsbestræbelser i Nordøsteuropa. I 1585 udkom den i Vilnius på lettisk, estisk og russisk. Af den lettiske udgave er bevaret et eksemplar i Sverige, den estiske er gået tabt.¹¹ Selv arbejdede han både i Østrig, Prag, Polen, Tyskland og Schweiz, og over for ordenens general foreslog han bl.a., at man i Rom oprettede et særligt kollegium for unge danskere og andre, som befandt sig der, så man kunne uddanne dem til at blive effektive fortalere for den katolske sag, når de vendte

9. Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, 2. Opl., 1992. Martin Schwarz Lausten (udg.): *Kirkeordinansen 1537/39*, tekstudgave med indledning og noter, 1989.

10. Hal Koch og Bjørn Kornerup: *Den Danske Kirkes Historie IV*, 1959, 191-194. Martin Schwarz Lausten: *Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden*, 2. opl. 1997, 180-185.

11. Vello Helk: *Die Jesuiten in Dorpat 1583-1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa* (Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 44), Odense 1977, 65.

hjem til fædrelandet igen, og der er bevaret enkelte vidnesbyrd om, at han også tog sig af nogle danskere, som ville gå over til den katolske kirke.

Men det blev navnlig de jesuitiske kollegier i Østeuropa, som tiltrak unge danskere, og fra omkring 1600 rejste mange på uddannelsesrejser dertil, berømte som disse institutioner var for det høje faglige niveau – ikke færre end 60 navne på sådanne udlandsstuderende kendes fra de nordiske lande – og denne katolske tiltrækningskraft fik efterhånden flere førende teologer i Danmark til at udsende kraftige advarsler. Københavns universitets konsistorieprotokoller kan berette om adskillige af hjemvendte »jesuitstuderenter«, og man indførte kontroleksamener for at sikre sig, at de ikke foruden den megen lærdom også havde fået katolicisme indpodet.

Samtidig blev der fra pavestolen nu foretaget direkte missionsfremstød i de nordiske lande. En norskfødt jesuit *Laurentius Nicolai Norvegus* havde sidst i 1570'erne kunnet arbejde hemmeligt i Stockholm, beskyttet af kong Johan 3., som af flere grunde så positivt på katolicismen. Karakteristisk nok fik han og en anden berømt italiensk jesuit *Antonio Possevino* foranstaltet en svensk oversættelse af en af Petrus Canisius' ovennævnte katekismer (se videre nedenf. s. 40). Laurentius Norvegus – »*Kloster-Lasse*« som han kaldtes i Norden – blev dog efter et par års forløb nødt til at forlade landet og arbejdede derefter ved forskellige jesuitkollegier i Østeuropa, hvor han flittigt prøvede at påvirke unge nordiske studerende. Da han i 1606 dumdristigt rejste til Danmark for personligt at tale med kong Christian 4., blev han omgående bortvist fra riget.¹²

Det kom nu frem, at en rektor i Malmø havde set med sympati på de unge danskeres ophold ved de østeuropæiske katolske akademier, de

12. Hans Wolter SJ: Petrus Canisius, i: *Theologische Realenzyklopädie* VIII, Berlin New York 1981, 611-614. Oskar Garstein: Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia, I-II, Oslo 1963-1980. Vello Helk: Laurentius Nicolai Norvegus S.J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622 (*Kirkehistoriske Studier* II. Række, nr. 22), 1966. Vello Helk: Dansk-Norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet (*Odense University Studies in History and Social Sciences*. Vol. 101), Odense 1987. Ragnar Dahlberg: Den svenska öfversättningen af Canisius' Parvus Catechismus Catholicorum, i: *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, Årg. IV, Uppsala 1917, 1-11. *En liten Catechismus eller kort summe på then rett Christelighe och Catholiske troo, alle Christne på thenne tidh storlighe aff nödhen*, Petri Canisij, udg. af Ragnar Dahlberg i: *Faksimileupplagor af äldre svenska tryck* ed. Isak Collijn, vol. IV, Stockholm 1921.

danske teologer indledte en ihærdig litterær fordømmelse af katolicismen, og en kgl. ordre forbød nu (1604), at man gav personer, som havde studeret hos jesuitterne, embede i kirker eller skoler. Få år senere havde kongen erfaret, at nogle adelsfolk og andre skulle hælde til »den papistiske religion«, og han erklærede nu (1613), at dersom det blev bevist, skulle de pågældende være arveløse, og den arv, der tilkom dem, skulle tilfalde deres nærmeste slægtninge. Ordren blev gentaget i 1615 og 1643.

De danske forholdsregler syntes heller ikke helt overdrevne. Efter at pavestolen havde oprettet en institution i Rom, *Congregatio de Propaganda Fide* (1622), som både skulle tage sig af mission i oversøiske lande og af udbredelse af katolsk tro i protestantiske lande, blev der foranstaltet målrettede forsøg i Danmark. Forklædt som købmænd rejste unge katolske missionærer, belæsset med skrifter og relikvier, til Danmark, men blev opdaget og bortvist. Senere (1623) sendtes en gruppe jesuitter til landet. De blev også afsløret og fordrevet. Den udenlandske katolske købmand Antonius Weisweiler i Malmø, som havde støttet dem, blev hængt, hans tjenestepige halshugget, og selvom årsagen ikke var hans katolske tro, bidrog sagen naturligvis til at skærpe modsætningerne. En ny kgl. forordning *Om munke og jesuitter, som sig hid ind i riget hemmeligt begiver* (1624) oplyste, at »den romerske pave med sit anhang« ved hjælp af jesuitter havde forsøgt at genindføre de vildfarelser, som man for mange år siden havde afskaffet og ad den vej prøve at skille danskerne fra Gud og bringe dem ind under paven igen. Kongen forbød nu under trussel af dødsstraf jesuitter og lignende overhovedet at opholde sig i riget, ligesom han gentog forbudet mod, at studerende rejste til de katolske akademier i Østeuropa.

Trods disse strenge bestemmelser kendes der katolske planer udarbejdet i de følgende år både i Rom og andre steder i Romerkirken, som indeholdt forslag til en genindførelse af katolicismen i Danmark, – bestræbelser, som også i midten af 1600-tallet udfoldedes fra det spanske gesandtskab i København. Samtidig foregik der et voldsomt litterært teologisk opgør med den romersk-katolske lære, ikke mindst efter at Christian 4.'s svoger markgreve Christian Wilhelm af Brandenburg gik over til katolicismen, en handling, som jesuitterne forsvarede i et udgivet skrift.¹³

13. Martin Schwarz Lausten 1997, 188. Hal Koch og Bjørn Kornerup 1959, 256-262. Emil Gigas: Don Antonio de Sandoval, i: Kirkehistoriske Samlinger 3. Række, III, 1881-1882, 645-678.

På denne baggrund kan vi se nærmere på chifferskriftets indhold. Der er tale om en opremsning af visse punkter fra den kristne lære, og det er uden videre indlysende, at der er tale om et romersk-katolsk stof, hvilket fremgår bl.a. af omtalen af de 7 sakramenter (1,8-10), kirkebudene (1,11-17), Ave-Maria-bønnen (1,20). En sådan kortfattet opregning af lærepunkter kendes fra *katekismene*.

Fra Oldkirkens tid har man samlet hovedindholdet af den kristne dogmatik i korte sammenfatninger til brug ved dåbsundervisningen af de nye kristne (*katekesis*, græsk: lære, undervisning), og fra romersk-katolsk middelalder kendes katekismer, som bestod af trosbekendelsen, Fadervor, Ave-Maria-bønnen, de 10 bud og opremsningen af de 7 sakramenter.¹⁴ Under sit opgør med den romersk-katolske kirke udformede Martin Luther (1483-1546) katekismestoffet på en ny måde. Hans *Lille Katekismus* (1529) var skrevet efter spørgsmål/svar-metoden, den indeholdt ingen direkte polemik mod katolicismen, men opregnede kun dåb og nadver som sakramenter, udelod Ave-Maria-bønnen og meddelte stoffet i en ny rækkefølge. Alt dette afspejlede netop Luthers nye kristendomsforståelse: De 10 bud skulle vise mennesket, hvad det burde gøre og undlade at gøre, og derved ville mennesket blive drevet til erkendelse af utilstrækkelighed over for Gud. Trosbekendelsen kunne derpå lære mennesket, hvor det kunne få hjælp. Fadervor kunne vise, hvorledes denne hjælp kunne findes, og sakramenterne dåb og nadver kunne tjene til bekræftelse fra Guds side på, at han ville give mennesket tilgivelse og hjælp. Ganske vist stilledes der etiske krav til det enkelte menneske, men det var vigtigt for Luther at fremhæve, at menneskets frelse ikke afhang af forskellige gode gerninger, som det præsterede. Tværtimod så afhang menneskets frelse helt af Gud. Han var den, som tog initiativet og bragte frelse netop til det syndige menneske. I katekismeundervisningen skulle præster og lærere her tydeliggøre den store forskel, der bestod mellem den romersk-katolske opfattelse – hvor tyngdepunktet blev lagt på det enkelte menneskes egne præstationer – og Luthers nye forståelse. Samtidig udarbejdede Luther *Den Store Katekismus*, som uddybede de enkelte lærepunkter betydeligt, men han mente, at den lille katekismus, som han kaldte »lægfolkets bibel«, indeholdt det, som ethvert kristent menneske mindst burde vide om kristendommen. Den udkom i hundredvis af udgaver og oplag, anvendtes i

14. H.-J. Fraas: *Katechismus*, i: *Theologische Realenzyklopädie* XVII, Berlin New York 1988, 710-715.

skoleundervisningen, oplæstes kontinuerligt under gudstjenester og anvendtes i flere sammenhænge til kontrol af menneskers kristentro.¹⁵

Martin Luthers Lille Katekismus inspirerede til mange andre håndbøger af lignende art og havde også »afsmittende virkning« på den romersk-katolske kirke, hvor der i 1500-tallet udkom adskillige katekismer. Blandt de mest indflydelsesrige blev de katekismer, som forfattedes af den ovennævnte jesuit *Petrus Canisius*. Hans første store katekismus udkom i 1555, men det blev navnlig hans *Catechismus minor* (Lille katekismus), 1558, som vandt enorm udbredelse – den udkom i hans egen levetid i mere end 200 udgaver – og fik navnet *Catechismus catholicus*, et vidnesbyrd om, at den på det nærmeste opnåede status som Romerkirkens officielle katekismus. Helt til det 19. århundrede var *Canisi*, som den kaldtes, ligefrem indbegrebet af romersk-katolsk katekismusundervisning. En forkortet sammenfatning var hans *Catechismus minimus* (Den mindste katekismus), som var beregnet på begyndelsesundervisning i den romersk-katolske kristendom.¹⁶

I nogle tilfælde blev denne katekismus trykt sidst i salmebøger – ganske som tilfældet er i Folkekirken nuværende salmebog, hvor Luthers lille katekismus er aftrykt til sidst – og det har vist sig, at *chifferskriftets tekst* er en gengivelse af visse punkter fra en af de tyske udgaver af den nævnte mindste katekismus af Petrus Canisius. På grundlag af nærmere detailanalyser er det rimeligt at formode, at forlægget har været en salme- og katekisme bog, som udkom i Konstanz 1594 under titlen

Catholische Kirchen Gesäng vor und nach dem Catechismo zu vnderschidlichen Zeiten durch das gantze Jahr zusingen. Sampt denn Fürnemesten Articklen vnsers Christlichen Glaubens in kurtze Frag vnnd Antwort gestellt durch Petrum Canisium Societatis Iesv Theologum. Cum facultate Superiorum. Getruckt zu Constantz In verlegung Abraham Gemperlins. 1594. To steder er bogen illustreret med jesuiterordenens bomærke.

Rækkefølgen af de enkelte lærepunkter i Petrus Canisius og andre katolske forfatters katekismer lå ikke så fast som tilfældet var med de lutherske katekismer, der som nævnt gik ud fra et nyt teologisk grundsyn. Også dette problem beskæftigede man sig med i forbindelse med det tidligere (s. 36) omtalte store kirkemøde, *det tridentinske koncilium* (1545-1563). I den officielle romersk-katolske katekismus, som blev

15. Leif Grane (udg.): Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter, 1976, 100-123.

16. Hans Wolter SJ 1981, 611-614. Gerhard J. Bellinger: *Katechismus. Römisch-katholische Kirche*, i: *Theologische Realenzyklopädie* 17, Berlin New York 1988, 729-736.

forfattet i denne sammenhæng, *Catechismus Romanus* (1566) blev rækkefølgen: Trosbekendelsen, Sakramenterne, Budene, Bønnerne, – en rækkefølge, som er anvendt også i vor tids officielle romersk-katolske katekismus (1992), hvor den i øvrigt begrundes nærmere.¹⁷

Catechismus Romanus var dog mere en omfangsrig lærebog, som gengav den dogmatik og etik, som var blevet formuleret på konciliet, end en letforståelig katekismus, og Petrus Canisius' katekismer kunne derfor fortsat udgives. I de udgaver, som han udsendte efter konciliets tid, fulgte han den fastslåede rækkefølge, men det er interessant at bemærke, at han selvstændigt tilføjede et femte afsnit: *Om den kristne retfærdighed*. I dette beskæftigede han sig nærmere med nogle emner, som skulle vise, at et menneske »skal afstå fra det onde og i stedet for gøre det, der er godt«, som han skrev til indledning, med andre ord var det *etikken*, som han her samlede sig om. Det havde han ganske vist også gjort under afsnittet om budene, men det er netop karakteristisk for denne katolske katekismus, at den meget mere end den lutherske lægger så stor vægt på opfordringer, formaninger, befalinger, advarsler og løfte om løn til det enkelte menneske. I dette afsnit specificerer han først nærmere »Det onde«, idet han her nævner de 7 døds- og hovedsynder, 6 synder mod Helligånden, 4 synder, som »skriger mod himlen« og 9 »fremmede synder«. Under »Det gode« anfører han 3 slags gode gerninger (bede, faste, give almisser), 7 »barmhjertighedens legemlige gerninger« og 7 »åndelige gerninger«. Derefter opremses de 8 »saligheder« og de 3 »evangeliske råd«, og til sidst i dette femte afsnit nævner han »menneskets 4 sidste ting« (døden, den sidste dom, helvede, himlen). Bogen fortsætter derpå med en række bønner – til brug ved måltiderne, til Maria, når kirkeklokken ringer o.s.v.- og bogen slutter med formularen til den *syndsbekendelse*, som en katolsk kristen skal fremsige, når han i skriftestolen bekender sine synder.¹⁸

Som man ser, følger *chifferskriftet* nøje Petrus Canisius' inddeling af katekismestoffet i de fem »hovedstykker« (side 1,18-21), ligesom det også følger hans rækkefølge for stoffets gennemgang: Trosbekendelsen (side 1,1-3), Sakramenterne (side 1,4-10), Budene (side 1,11-17), Den kristne retfærdighed (side 1,22-2,25). Men det er kun ganske kortfattede

17. Petrus Canisius' katekismus fra 1594 er aftrykt i S. Petri Canisii Doctoris Ecclesiae Catechismi Latini et Germanici, ed. Fr. Streicher S.J. (Societatis Iesu Selecti Scriptores Tom.I), Pars Secunda, Catechismi Germanici, Romae 1936, 265-290. *Catechismus Romanus* findes aftrykt med indledning og noter i Petrus Rodriguez (ed.): *Catechismus Romanus*, Navarro 1989. En tysk udgave af den nutidige katolske katekismus er *Katekismus der katholischen Kirche*, München 1993.

de uddrag af Petrus Canisius-katekismen, som gengives. Nogle steder antyder skriveren blot, hvad det pågældende punkt indeholder, f.eks. side 1,1-3. Der kan næppe på det foreliggende grundlag gives nogen forklaring på, hvorfor skriveren blot nævner indholdet af trosbekendelsens ottende og tolvte led. Andre steder springer han direkte afsnit over, f.eks. under det tredje hovedstykke, budene, hvor han helt undlader at nævne de 10 bud. Det er også indlysende, at afsnittet side 1,18-21 er anbragt på et forkert sted. Det burde stå som indledning til det hele. I det hele taget gælder det, at skriveren har oversprunget en række mindre afsnit. Endelig bemærker man, at skriveren ikke har anvendt spørgsmål/svar- metoden, som forlægget ellers anvender. Man kan kort sige, at der i chifferskriftet ikke står noget, som ikke står i Canisius' katekismus, medens der omvendt står meget i denne, som skriveren ikke har taget med.

I det følgende skal bringes et par eksempler på, hvor nøje chifferskriftets skriver har fulgt forlægget.

*Petrus Canisius, 1594*¹⁹:

Was ist ein sacrament? Es ist ein sichtbarliches, kräftiges zeichen, von Gott selber eingesetzt, dardurch wir unsichtbarlicher weise Genad und inwendige heilung empfaen. (280).

Chifferskriftet:

ein sacrament ist ein sichtbares kraftiges seichen uon got eingesetzt – dardurch wir unsichtbarlicher weis gnad und inwendige heiligung emphanen (1,4-7).

— — — —

Petrus Canisius, 1594:

Wieviel seynd der tod und hauptsünd? Siben. 1. Hoffart. 2. Geitz. 3. Unkeuschheit. 4. Neyd. 5. Frass und füllerey. 6. Zorn. 7. Trägheit.

Von den todsünden geschriben steht: »Die solches thun, werden das reich Gottes nit erlangen«, sonder dess ewigen tods sterben (283).

18. Streicher (ed.) 1936, 283-290. F.X. Thalhoffer: Entwicklung des katholischen Katechismus in Deutschland von Canisius bis Deharbe, Freiburg i.B. 1899, 134 -139.

19. De anførte sidetal henviser til Streichers udgave, se note 17.

Chifferskriftet:

todt und hauptsunden siem – hofart geits unkeuscheit neid fras und ful-
lerei sorn tragheit (1,22-23).

— — — —

Petrus Canisius, 1594:

Wieviel seind geistliche werck der barmhertzigkeit? Siben. 1. Die sün-
der straffen. 2. Die unwissenden lehren. 3. Den zweifelhafftigen recht
rathen. 4. Die betrübten trösten. 5. Das unrecht geduldig leiden. 6. De-
nen, so uns beleidigen, gern verzeyhen. 7. Und für die lebendigen und
todten Gott bitten.

»Mit was massen wir aber aussmessen, mit derselben wirdt uns wi-
der eingemessen.« (284).

Chifferskriftet:

geistliche werck der barmhertigheit auch so uiel – sunder strafn – lehrn
den unwise – recht rahten de tuiflactige – troste betructe – leiden
unrecht geduldich – die uns beleiditen gern uerseihn – got bitten for de
lefuendis oc de dode (2,21-25).

Chifferskriftets tredje side er, som de indledende ord oplyser, ordly-
den til den syndsbekendelse, som den skriftende skal anvende, når han
eller hun bekender sine synder for præsten i skriftestolen. Teksten er i
ganske nøje overensstemmelse med den formular, som afslutter den
nævnte katekismus af Petrus Canisius (s. 290).

Petrus Canisius' katekismer blev brugt ved religionsundervisning,
oplæst under messerne og anvendt som »konvertitkatekismer«, altså
ved undervisningen af de protestanter, som ville gå over til den katolske
kirke. I dette arbejde var, som tidligere omtalt (s. 37), netop jesuiterne
blandt de mest ihærdige. Man kan spørge, om der i hans katekismer var
særlige polemiske udfald mod Luther og hans lære. Direkte angreb er
der ikke, men hele katekismens tilrettelægning og flere af enkeltafsnit-
tene indeholder karakteristiske romersk-katolske udsagn og indirekte
afvisninger af lutherdommen. Katekismen indledes således af spørgs-
målene

»Hvilken tro tilhører du?« Svar: »Jeg er en katolsk kristen!«

»Hvem er en katolsk kristen?« Svar: »Det er et menneske, som efter
at han er døbt i et og alt tror og bekender det, som den gamle katolske
romerske kirke tror og bekender, uanset om det står skrevet i Bibelen
eller ikke« (278), -et udsagn, som ville være utænkeligt i den lutherske
verden.

I denne sammenhæng kunne man også nævne den optagethed af jom-

fru Maria, som finder udtryk i katekismen, og hele afsnittet om »den kristne retfærdighed« (jf. s. 41), inddelingen af synder i dødssynder og andre og opremsningen af bud i kirkebud og »evangeliske råd«. ²⁰ Det var alt lærepunkter, som stod i modsætning til den lutherske kristendomsopfattelse.

Chifferskriftet kan have udgjort et grundlag for undervisning i romersk-katolsk lære, men det har naturligvis ikke været et tilstrækkeligt grundlag. Det samler sig om bestemte dele af de krav, Romerkirken stillede til mennesker, og det indeholder en nyttig formular til anvendelse i skriftestolen. Man kan formode, at der er tale om et fragment af et større manuskript, som også har indeholdt de andre afsnit af Petrus Canisius' katekismus. Årsagen til, at det er affattet i chifferskrift, som i klarteksten indeholder tyske og danske ord, er vanskelig at bestemme, da et svar forudsætter kendskab til den eller de personer, som indholdet var beregnet på. Men som det fremgår af den ovennævnte kirkehistoriske oversigt, kunne de få de alvorligste følger, dersom man i 1600-tallets Danmark begyndte at sympatisere med katolicismen.

Nyere forskning har givet et godt indblik i det romersk-katolske miljø, som Corfitz Ulfeldt var særdeles meget optaget af. Det drejer sig især om den brevveksling, som Corfitz Ulfeldts katolske italienske sekretær *Giuseppe Guglielmi* førte, til dels affattet i chifferskrift, med den pavelige nuntius i Münster, *Fabio Chigi* – den senere pave Alexander 7. – af hans breve til Vatikanet og af Corfitz Ulfeldts egne breve til paven. Også oplysningerne om Corfitz Ulfeldts nære familiemedlemmers konversion til Romerkirken hører hjemme i denne sammenhæng, og det er muligt, at Corfitz Ulfeldt selv på et eller andet tidspunkt i al hemmelighed er konverteret. Det indtryk formidlede i det mindste både Chigi og Guglielmi til paven (1647).

En anden dansker, som havde nære forbindelser til Rom og som synes at have haft en særlig fortrolig rolle at spille hos Corfitz Ulfeldt, var *Peder Christensen Roch*. Han var også hemmeligt gået over til Romerkirken, havde studeret og arbejdet som handelsagent i flere europæiske lande, samarbejdede åbenbart også med Guglielmi og blev ansat som

20. Efter romersk-katolsk opfattelse kan et menneske gøre mere end at opfylde forpligtelsen til at rette sig efter Guds bud. Ved at følge *de evangeliske råd* (fattigdom, kyskhed, lydighed) kan et menneske opnå den kristelige fuldkommenhed. De indgår i de løfter, som munke og nonner afgiver, men også lægfolk kan forpligte sig til at efterleve dem.

lærer for Corfitz Ulfeldts børn.²¹ Der er næppe tvivl om, at han var i stand til at anvende chifferskriften, og da der i klarteksten også findes enkelte danske ord, som Guglielmi næppe var fortrolig med, kunne man fremsætte den formodning, at chifferskriftet måske kan stamme fra Rochs undervisning af børnene. Set fra en katolsk synsvinkel gjorde han det godt: Ulfeldts to sønner, Christian og Leo afsvor den lutherske tro og gik over til den romersk-katolske kirke.

Corfitz Ulfeldt som skabskatolik

Af Vello Helk

Af gode grunde finder man ikke i danske arkiver fra denne tid materiale, som kan være indicier for sympati for katolicisme, for ikke at tale om hemmelig tilslutning til denne kirke. Derfor er chifferbrevet, som er blevet fremdraget af *Steffen Heiberg*, fremvist i *Piet van Deurs* TV-udsendelse om Corfitz Ulfeldt og opløst af *Ole Immanuel Franksen*, et særtilfælde. Det kan betragtes som en mosaiksten i en udvikling, der går tilbage til reformationen.

Modreformationen i Norden

Det var naturligt, at pavestolen nægtede at acceptere resultater af reformationen, især frafaldet af mange områder nord for Alperne. Efter det store og langvarige kirkemøde – *Tridentinerkoncilet*, hvor den katolske kirke anlagde taktikken, lykkedes det gennem diplomatisk spil og ved hjælp af dygtige folk, især medlemmer af jesuiterordenen, at opnå suc-

21. Johs. J. Duin: På Vei mot Religionsfrihet under Kristian IV, i: Kirkehistoriske Samlinger 1987, 81-119. Her findes bl.a. uddrag, oversat til norsk, af Guiseppe Guglielmis breve til kardinal Fabio Chigi samt oplysninger om relevant litteratur. Vello Helk: Rigshofmester Corfitz Ulfeldts katolske forbindelser, i: smst. 121-139. Steffen Heiberg: Enhjørningen Corfitz Ulfeldt, 1993, 66, 71-79, 88, 120-122, 208-209.

ces for modreformationen, som efterhånden førte til generobring af betydelige områder i Mellemeuropa. De nordiske lande blev heller ikke glemt, men her stødte disse forsøg på alvorlige vanskeligheder, fordi de toneangivende kredse deri så en trussel mod deres nyerhvervede privilegier. Det lykkedes at hverve nogle tilhængere, men deres indflydelse slog aldrig rigtigt igennem, og stillet over for realitetskrav faldt de enten fra eller gik i eksil.

Gennem sit lange liv forsøgte den norskfødte jesuit *Laurentius Nicolai Norvegus* (1539-1622) dybt engageret at påvirke og overtale sine nordiske landsmænd, hovedsagelig ved de pavelige læreanstalter på den anden side af Østersøen. Efter hans død blev dette arbejde fortsat af andre, sat i system af den i hans dødsår oprettede kardinalkongregation til troens udbredelse (*Congregatio de Propaganda Fide*), kort kaldet Propagandakongregationen, som i forbindelse med sit formål med jævne mellemrum stod for mislykkede missionsforsøg.²²

Nogle missioner forblev enten på papiret eller uopdaget. Derfor kan man ikke finde noget om dem i danske arkiver, men må søge oplysninger under deres udgangspunkt, i Propagandakongregationens eller Vatikanets centrale arkiver. Det må dog tages i betragtning, at de implicerede ikke altid optræder under deres rigtige navne,²³ at de bliver omtalt med den største diskretion og derfor kan være vanskelige at identificere.

Modreformationen i Norden fik et opsving i forbindelse med afslutningen af Trediveårskrigen, men meget af kildematerialet har over 300 år ligget ubenyttet i Vatikanets arkiver. Dette gælder også oplysninger om rigshofmester Corfitz Ulfeldts katolske forbindelser.²⁴

22. Indgående behandlet af Oskar Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia I-II*, Oslo 1963-80, og Helk 1966. En speciel biografi af ham: Oskar Garstein, *Klosterlasse. Stormfuglen som ville gjenerobre Norden for katolicismen*, Oslo 1998.

23. Således skrev nordmanden Johannes Martini Rhugius flere breve under navnet *Constantinus de Plato*, se: Archivio della S. Congregazione di Propaganda Fide (APF), Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali (SRCG), vol. 141, f. 206r-v, 217r-v (Amsterdam 21.3.1642), 218r (Haag 9.4. 1642) og 248r-v, 253r-v (Amsterdam 3.7.1642).

24. Grundlaget for denne redegørelse er artikler af Johs. J. Duin og Vello Helk i Kirkehistoriske Samlinger 1987 (se note 21), suppleret med nye oplysninger.

En historie om en ambitiøs persons storhed og fald

Det er en kompliceret historie om en ambitiøs persons storhed og fald. Den omfatter også nogle af hans brødre. Vi må gå længere tilbage – til den mægtige rigshofmesters tidlige ungdom. I 1618 kom den 11-årige Corfitz Ulfeldt sammen med sine brødre Laurids og Peder til Genève, til sine ældre brødre Knud, Frands og Jakob, der var blevet sendt ud fem år tidligere under opsyn af deres præceptor Ole Jacobsen. I marts blev han indskrevet ved universitetet, men opholdet i det calvinske Genève blev kortvarigt. Allerede i juli blev han optaget i den tyske nations matrikel i Orléans.²⁵

Man kan følge deres videre færden gennem indførsler i de små bøger, kaldet stambøger, som studierejsende plejede at have med sig, og hvor man samlede hilsener fra studiefæller og andre, man mødte undervejs. I begyndelsen af 1620 var brødreflokken i Paris, og i juni 1621 møder vi dem i en fælles stambogsindførsel i London.²⁶ Derefter synes en del af rejseselskabet at have sat kursen hjemad. I august var Corfitz sammen med brødrene Jakob og Laurids i Bremen, hvor de mødte Holger Rosenkrantz og faderen Jakob Ulfeldt, der var blevet sendt til byen for at forhandle med nederlandske udsendinge. Med dem fulgte antagelig Oluf Slingerup, i hvis stambog Corfitz efterlod en hilsen. Slingerup fortsatte som præceptor med broderen Laurids og Gunde Rosenkrantz til Leiden, hvor de blev indskrevet i september.²⁷ Måske blev hjemrejsen fremskyndet på grund af Peders helbred: han døde endnu samme år, kort efter hjemkomsten. Knud synes at være forblevet i London, hvor han i maj 1622 skrev i Frans Rosenbergs stambog. I februar 1624 møder vi ham i Amsterdam, hvor han skrev en hilsen til Oluf Slingerup. Frands og Jakob kom med sikkerhed hjem, i april 1622 skrev de i Mette Gøyes stambog.

Corfitz forsvinder efter august 1621 længere tid ud af billedet. Laurids og Knud møder vi april 1624 i Italien, hvor de blev indskrevet i den tyske nations matrikel i Padova. I august skrev de en hilsen i den danske læge Johan Rhodes stambog, som antagelig markerede, at de efter den værste sommervarme forlod byen for at rejse til Rom. Begge to er ind-

25. De fremmede studerende ved de mest besøgte katolske universiteter i Frankrig og Italien var organiseret i nationer. Studerende fra det danske monarki indgik som regel i den temmelig vidtfavnende tyske nation, et organisatorisk fællesskab for mellem-europæere og skandinaver, med egne love, privilegier og egen matrikel.

26. Helk 1987, 410.

27. Vello Helk, Oluf Hansen Slingerup og hans stambog fra årene 1616-24, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1969, 28 ff.

skrevet i den tyske nations matrikel i Siena, men med flere måneders mellemrum: Laurids i januar og Knud i juni 1626. Er deres veje skiltes? Om Laurids' ophold i Rom savner vi oplysninger, Knud har sidst i august 1626 skrevet en hilsen i den romerske turistfører Giovanni Altos stambog. Laurids var i august 1628 i London, senest 1630 var de begge hjemme.

I deres spor fulgte Frands, der blev indskrevet i Padova i september 1624. Han har antagelig også besøgt Rom i vinteren 1624-25. Derefter deltog han i felttoget 1625-26 som regimentschef hos den protestantiske hærfører Bernhard af Sachsen-Weimar. Men i april 1629 møder vi ham i Spanien, hvor han købte en bog i Pamplona, i efteråret var han dog atter hjemme og demonstrerede i en stambogshilsen sine spansk-kundskaber.²⁸ Han blev efter freden i Lübeck kejserlig officer og erhvervede to godser i Bøhmen. Da han 1636 døde uden børn som nyudnævnt rigsgreve, lykkedes det Corfitz at komme i besiddelse af sin broders bøhmiske godser.²⁹

Oversigt over brødrene Ulfeldt

Knud	Frands	Jakob	Peder	Laurids	Corfitz	Flemming	Eiler	Mogens
(1600-46)	(1601-36)	(1601-25)	(1604-21)	(1605-59)	(1606-64)	(1607-57)	(1613-44)	(1617-46)

Det er nødvendigt at holde øje med brødrenes færden, af hensyn til de senere påstande om hemmelige forbindelser til pavestolen. Corfitz dukker op 1625 i Oldenborg, hvor han antagelig var page hos grev Anton Günther. Derefter møder vi ham i januar 1627 i Paris. Der er ikke grund til at antage, at han deltog i Christian 4.s tyske felttog. Han skilte sig hurtigt ud fra brødreflokken og gik sine egne veje. I januar 1628 skrev han i Padova en hilsen til Johan Rhode, antagelig på gennemrejse til Rom. Først et år efter – i januar 1629 – var han tilbage og lod sig indskrive blandt legisterne (juristerne) i den tyske nations matrikel. I december samme år blev han hofjunker hos Christian 4.³⁰

Steffen Heiberg har med rette påpeget, at Corfitz Ulfeldt var borte fra Danmark fra sit 12. til 23. år, de kritiske pubertets- og ungdomsår, hvor et menneskets karakter bliver til. Han havde tilegnet sig mange sprog og megen viden: havde nu den ambition at spille en hovedrolle, som han gennem sin afstamning og intelligens følte sig berettiget til. Disse ambitioner blev ikke mindre, da han i 23-års alderen blev trolo-

28. Helk 1987, 411 f.

29. Heiberg 1993, 38.

30. Heiberg 1993, 17; Helk 1987, 410.

vet med en af kongens døtre med Kirsten Munk, den 9-årige Leonora Christina. De blev gift i oktober 1636, kort efter at Ulfeldt var blevet optaget i rigsrådet og den unge brud var fyldt 15 år – brudgommen var dobbelt så gammel. Og 1643 blev kongens svigersøn til rigshofmester, opnåede det fornemste og mest indflydelsesrige embede i Danmark.³¹

Mistanken om Ulfeldts sympati for Romerkirken opstår

Indtil nu er der ingen særlige tegn på hans sympatier for Romerkirken. Mange af hans internationale venner, bl.a. den østrigske diplomat Georg von Plettenberg, de franske diplomater Claude Mesmes d'Avaux og Caspar Coignet de La Thuillerie var katolikker, men det var ganske almindeligt, at danske adelsmænd omgikkes deres katolske standsfæller. Han havde dog som sin privatsekretær ansat den flamsk-spanske adelsmand Bernado d'Aranda.

Den første alvorlige mistanke opstår 1645, da Ulfeldt ansatte den danske konvertit *Peder Christensen Roch* som huslærer for sine børn. Mistanken bliver bestyrket det følgende år. Da spurgte Christian 4. rigsrådet, om ikke der kunne være noget fornuftigt i at tillade katolikker og calvinister at dyrke deres religion på bestemte steder i riget, nu da man overvejede at alliere sig med Frankrig og Holland. Kongen tilføjede, at man med løftet om religionsfrihed skulle få købmænd og håndværkere til at slå sig ned i Danmark-Norge, da man ellers aldrig fik handelen på fode.³² Christian 4. prioriterede nok politiske og økonomiske interesser over religionen, men med henblik på de seneste afsløringer må man mistænke Ulfeldt for at være inspirationskilden til disse forslag, selv om han i kongens øjne syntes at være symbol for nederlaget til Sverige, som var blevet beseglet med Brømsebro-freden i august 1645. Danmarks situation efter krigen var yderst vanskelig, det var nødvendigt at forsøge alle mulige løsninger.

Til disse hørte et forbedret forhold til Frankrig og Nederlandene, som havde optrådt som mæglere. I sommeren 1646 blev Ulfeldt sendt til Frankrig for at takke for mæglingen og forhandle om en udvidelse af forbundet fra 1645, mens han undervejs i Nederlandene skulle arbejde for en ordning både med hensyn til de norske toldsatser og angående erstatningen af den ikke-betalte sundtold. Med ham fulgte den højgravide Leonora Christina. Hun nedkom omkring mikkelsdag med en søn, der

31. Heiberg 1993, 19 ff., 24, 39.

32. Smst., 66 f.

fik pavenavnet Leo. Generalstaterne stod fadder til den lille, der som minde om deres stat fik tilnavnet *Belgicus*.

Først den 2. februar 1647 afsluttedes en traktat, som dog mishagede Christian 4., der heller ikke var tilfreds med Ulfeldts langvarige ophold i Nederlandene, idet han var bange for, at svigersønnen førte privat udenrigspolitik. Mistanken har vist sig også at have været begrundet – ikke alene på det politiske, men også på det religiøse felt.³³

I konflikt med Christian 4.

Ulfeldt havde efterhånden haft adskillige konflikter med Christian 4., også med henblik på sin svigermor Kirsten Munks stilling. Sig nærmede tiden, da den gamle Christian 4. ville falde bort, og sønnen, den skrantende udvalgte prins Christian syntes heller ikke at have lang tid tilbage. Dette måtte udløse et tronfølgervalg, og hvis man så bort fra kongens yngre søn, den upopulære hertug Frederik (den senere Frederik 3.), ville sønnen med Kirsten Munk, grev Valdemar Christian, broder til Leonora Christina, og hans nevø – Ulfeldt-parrets søn Christian, stå blandt de nærmeste kandidater. Det er antagelig derfor, Ulfeldt besluttede at spille det katolske kort, forsøge at sikre sig støtte fra paven og derigennem også fra Europas katolske magter.

Forberedelserne må være blevet truffet allerede under Torstensson-krigen, måske efter nederlaget på Kolberg Heide, hvor kongen mistede sit ene øje. Ansættelsen af katolikken Peder Christensen Roch som huslærer var åbenbart et led i disse planer. Det var nemlig ikke hvem som helst, ikke en student, der trængte til job, men en erfaren ældre katolsk missionær, en konvertit, der allerede længe havde forsøgt at omvende sine landsmænd.

Der kendes en pavelig rundskrivelse fra 1625 til flere pavelige gesandter (nuntier) og katolske bisper i Frankrig og Italien, gående ud på, at man på en elskværdig måde skulle forsøge at påvirke adelige rejsende fra de nordlige egne. Efter de pågældendes afrejse skulle man kontakte en forbindelsesmand i den næste by på rejseruten, således at påvirkningen kunne fortsættes. Denne instruks blev dog efter få måneder annulleret med den begrundelse, at den stred mod den pavelige befaling, at alle kættere, der ankom eller opholdt sig i Italien, skulle anmeldes.³⁴

33. Smst., 67 f.

34. Helk 1987, 57.

Denne rundskrivelse viser hensigten. Om resultaterne ved vi kun lidt, men man kan gå ud fra, at påvirkningen ikke er ophørt. Pavestolen lagde ingen særlig vægt på folkemission: det vigtigste var at omvende betydningsfulde og indflydelsesrige personer, derunder unge adelsmænd, der havde udsigt til høje stillinger. Religionsskiftet skulle ske fra toppen. Derfor er det meget muligt, at både Corfitz og hans brødre har været udsat for lignende påvirkning, hvilket synes bekræftet gennem hans egen senere beretning.

Konvertitten Peder Christensen Roch

Om Peder Christensen Roch, især om hans baggrund, ved vi meget lidt. Han dukker op 1631, da han i Pisa fik en anbefaling af storhertug Ferdinand 2.³⁵ Der er bevaret breve fra ham til kansler Christen Friis 1633-34, som viser, at han har virket som en slags dansk handelsagent i Middelhavsområdet og havde bl.a. til opgave at løbskøbe danske fanger hos Barbaresk-staterne. Endnu i august 1635 nævnes han i et brev fra islandske fanger i Algier.³⁶ Derefter synes han at have opholdt sig i Nederlandene og England.³⁷ I 1639 møder vi ham atter i Italien.³⁸ I november 1640 skrev han fra Amsterdam til Propagandakongregationen, som havde anbefalet ham til den pavelige legat kardinal Marzio Ginetti i Köln. Denne var imidlertid allerede vendt tilbage til Rom. Roch meddelte, at han havde med sig en lærd dansk magister ved navn Nicolaus Vibergius, som han havde omvendt i Amsterdam, og ønskede hjælp i form af visse indtægter (beneficier) i Köln. Roch blev da også anbefalet, idet det ved sagens behandling i februar 1641 oplystes, at han var konverteret for to år siden og i Rom havde været i tjeneste hos pave Urban 8.s nevø, kardinal Antonio Barberini, fra 1631 præfekt (forstander) for Propagandakongregationen. Desuden nævntes, at han i nogen tid havde studeret blandt katolikker for at gøre sig egnet for Propaganda-

35. Rigsarkivet (RA), TKUA Italien, dat. 25.12.1631.

36. RA Danske Kancelli. Indlæg til tegnelser og registre: 27.1.1633 fra Livorno og 31.1.1634 fra Oran. Sml. *Kancelliets Brevbøger 1633-34*, 1934, 299 f., 646 (anvisning af penge). Finnur Jonsson, *Historia ecclesiastica Islandiæ* III, 1775, 142 (læst som »Peder Christiansen K.«).

37. Han skrev 12.7.1635 i Franeker en hilsen i Hans Poulsen Næstveds stambog (Kirkehist. Saml. 7. rk. II, 1954-56, 19) og står under 30.7.1637 i besøgsprotokollen for Bodleian Library i Oxford (Personalh. Tidsskrift, 10. rk. II, 1935, 150). Desuden kendes en stambogsindførsel uden datering, til Jesper Hansen, formentlig i Nederlandene (Helk 1987, 360).

38. Han skrev 25.6.1639 i Genova i Peder Charisius' stambog og 15.9.1639 i Padova i Johan Rhodes album (Helk 1987, 360).

kongregationen, og man fremhævede hans afsluttede filosofiske studier med ønsket om at blive præsteviet.³⁹

I 1641 kom han til Italien som præceptor for den danske adelsmand, senere højesteretsassessor Jacob Lindenov. Muligvis stammer deres bekendtskab fra Nederlandene, hvor Jacob Lindenov i september 1636 sammen med broderen Henrik og deres præceptor Hans Jørgensen Mulle blev indskrevet i Leiden. De rejste nemlig i sommeren 1637 til England, med ankomst i London den 22. juli, hvorpå de drog videre til Oxford. Der finder vi Roch den 30. juli, hvilket kunne tyde på, at de er rejst sammen. Det har dog ikke været en varig forbindelse, idet Roch næppe har været med på dette rejseselskabs fortsatte tur til Frankrig, derfra over Orléans og Bourges til Genève og på faderens ordre i efteråret 1639 over England og Holland hjem, selv om det havde været deres agt også at besøge Italien. Mens Henrik straks efter blev ansat som hofjunker, har Jacob åbenbart alligevel ønsket at gennemføre turen til Italien, denne gang under ledelse af Roch, der har besiddet de fornødne forudsætninger for dette hverv.⁴⁰

I efteråret 1641 passerede de Padova, i marts 1642 havde de opholdt sig i Rom i fem måneder. I rejseselskabet var også den senere vicelandsdommer Christopher Valkendorf til Glorup. I Rom nød de i særlig grad forskeren og samleren Cassiano dal Pozzos bevågenhed. Denne stod pave Urban 8. og dennes anden indflydelsesrige nevø kardinal Francesco Barberini meget nær.⁴¹ Den danske oldforsker Ole Worm ønskede Rochs

39. APF SRCG vol. 84, f. 106 (brev af 22.11.1640), vol. 402, f. 532, 550 (redegørelse for hans ansøgning); sml. *Lettere volgari*, vol. 20, f. 1v-2r (anbefaling til Ginetti 17.1.1640); H. Tüchle, *Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia 1622-1649*, Paderborn 1962, 3, 495. Den omtalte danske magister er antagelig identisk med Niels Nielsen Hegelund fra Viborg (Helk 1987, 245). Der var i øvrigt samtidig to kardinaler af familien Barberini med fornavnet Antonio, nemlig pavens broder, kapucinerkardinalen, benævnt efter sin titulærkirke S.Onofrio (d. 1646) og pavens nevø (1608-71), fra 1631 præfekt for Propagandakongregationen, med sin slægtning og navnefælle som vicepræfekt. Da det er den yngre Antonio, der fremlægger Rochs sag, må denne have tjent hos ham. Hos Georg Denzler, *Die Propagandakongregation in Rom und die Kirche in Deutschland nach dem Westfälischen Frieden* (Paderborn 1969) anføres under 1651 en Peter fra Danmark, der søgte om optagelse i Propagandakollegiet, idet han fejlagtigt identificeres som Peder Roch (s. 280), men det er Peder Hermansen Hvass fra Viborg (Helk 1987, 257).

40. Ligprædiken over Henrik Lindenov, af Hans Enevoldsen Brochmand, København 1654, 36-41.

41. *Breve til og fra Ole Worm* (OWB), oversat af H.D. Schepelern, II, København 1967, 305, 329; brev fra Johan Rhode til Cassiano dal Pozzo, 17.2.1645 (KB NKS 1559, 2°).

hjælp for at skaffe sig den lærde jesuit Athanasius Kirchers bog om magneten og tilføjede i et brev til den senere læge Henrik Fuiren i Padova, at den nidkære dansker var blevet anbefalet ham af mange. Efter rejsen til Rom og Napoli blev Roch sammen med Jacob Lindenov i juni indskrevet blandt legisterne (juristerne) i den tyske nations matrikel. I august forberedte de sig på hjemrejsen. Rochs kiste var ikke så rummelig, at den kunne tage alle Jacob Lindenovs ejendele. Det ærgrede Henrik Fuiren, at han derfor ikke kunne sende Ole Worm Kirchers bog, men han trøstede sin ven i Danmark: hvis han var fuld af længsel efter at se det, ville Roch ikke vægre sig ved at låne ham sit medbragte eksemplar.⁴²

Roch aflagde også beretning til Propagandakongregationen. Efter nogle måneder hjemme havde han benyttet lejligheden til atter at komme til Italien sammen med en ung, meget velhavende dansk herre, der gerne ville lære verden at kende. Han selv havde skjult sin katolicisme, idet han dog prøvede at vise sin herre det i Rom, som kunne få ham til at omvende sig eller i hvert fald blive velvillig stemt over for den katolske religion. Egentlig ønskede Roch slet ikke at rejse hjem, men bad Propagandakongregationen om at blive ansat hos en kardinal eller en højtstående prælat: som katolik var han bange for at rejse til Danmark. Han fik den bedste anbefaling, og det blev oplyst, at han talte godt italiensk og skrev latin, havde også studeret filosofi og skønlitteratur.⁴³

I tre år er der tavshed om ham, men han er åbenbart forblevet i Italien, i stadig forbindelse med sine rejsende landsmænd, som han sikkert både har hjulpet og forsøgt at påvirke. Han bliver atter nævnt i et brev fra november 1645 fra den danske læge Johan Rhode i Padova til Ole Worm: »vor Roch« havde efter Rhodes anvisninger skaffet en bog om balsam, som var blevet rost af de lærde. Da var Roch åbenbart på vej til Danmark. I et brev af februar 1646 meddelte Worm Rhode, at Roch ik-

42. OWB II, 313, 330, 339, 344, 381; Helk 1987, 301, 360. Om Athanasius Kircher, der også spiller en vis rolle inden for kryptologien, se F. Wagner, Studien zu einer Lehre von der Geheimschrift (Chiffernkunde), i: *Archivalische Zeitschrift*, Bd. 11, 1886, 156-189 (især 178-181); G.F. Strasser, The Noblest Cryptologist, Duke August the Younger of Brunswick-Lüneburg (Gustav Selenus) and his Cryptological Activities, i: *Cryptologia*, Vol. 7, No. 3, Juli 1983, 193-217 (meddelt af Ole Immanuel Frank-sen).

43. APF SRCG vol. 404 (Memoriali 1642), f. 163. I sin beretning af 9.11.1646 fremhæver Chigi, at Roch var kendt af Propagandakongregationens sekretær Francesco Ingoli og andre (Arch.Vatic., Nunz. Paci, vol. 20, f. 341v). Nogle bøger, som Roch erhvervede i Italien og som gennem birgittinerklostrets bibliotek i Danzig var kommet til statsbiblioteket i Berlin, er omtalt i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 29, 1942, 262 (han kaldes »Danus Malmunensis«).

ke havde bragt bogen med sig, idet han begrundede det med, at hans sager endnu henlå i Nederlandene.⁴⁴

Disse få spredte oplysninger afdækker kun en lille del af den undergrundsvirksomhed, som udøvedes for atter at vinde katolicismen indpas i Danmark-Norge. Propagandakongregationen spillede på flere strenge. En af dem var missionæren Martin Stricker, der virkede i Nordtyskland, men også tog sig af katolikkerne i Danmark. Han besøgte Danmark første gang 1640; i 1645 kom han atter i en kejserlig gesandts følge til København. I et brev fra august beretter han til Rom, at alle andre religioner end den lutherske er forbudt i Danmark, men der var enkelte fremmede katolikker, der modtog nadveren i den kejserlige residents hus, hvilket Stricker betegnede som meget nyttigt. Blandt katolikkerne i København nævner Stricker den italienske sanger Agostino Fontana, der siden sin ansættelse for 8-9 år siden havde holdt fast ved sin katolske tro.⁴⁵

Vi ved desværre intet om baggrunden for Rochs ansættelse i 1645 hos Ulfeldt som huslærer, heller ikke, om det var lykkedes Roch at få opfyldt sit ønske om at blive præsteviet. Da han trods sine ovenanførte betænkeligheder påtog sig dette hverv, tyder det på, at det blev ham pålagt, at han blev udsendt med en vigtig opgave for øje. Rigshofmestrens børn var på dette tidspunkt temmelig små. Den ældste søn – Christian – var ved Rochs ankomst lige fyldt otte, mens de to næste, begge piger, var henholdsvis seks og fem år gamle, den næste dreng – Ludvig – endnu ikke fyldt to år.⁴⁶

Ulfeldts katolske medhjælper Giuseppe Guglielmi

Roch var kun en forløber. Kort efter fik Ulfeldt en medhjælper fra Rom, nemlig *Giuseppe Guglielmi*, der begav sig på vej i 1646. Det var en betroet person med tilknytning til pavestolen, en medarbejder hos Gaspar de Simeonibus, der 1644-47 var sekretær for den vigtige afdeling *Epistolae ad principes*⁴⁷ – korrespondancen med fyrster og indflydelsesrige personer, hvor kendskabet til chiffrsystemer var en selvfølge.

44. OWB III, 138 (brev af 6.11.1645), 159 (brev af 25.2.1646).

45. APF SRCG vol. 93, f. 34-43 (heri memorial af 3.7.1646 og et brev fra Fontana); vol. 108, f. 239 (brev af 10.8.1645). Om Stricker, se *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck*, Bd. 7, Neumünster 1985, 305 f.; om Fontana, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 4, 1980, 482.

46. Ifølge stamtavlen i *Danmarks Adels Aarbog* 1923, 532, var han født 1644, men han kan muligvis have været ældre, se ndf. note 53.

47. Ludwig Pastor, *Geschichte der Päpste*, 8. Auflage, Bd. 14:1, Freiburg-Rom 1960, 37 (note 3).

I april var Guglielmi hos kardinal Fabio Chigi, siden 1639 nuntius i Köln, der var pavestolens repræsentant ved fredsforhandlingerne i Münster. De var gamle bekendte, stammede begge fra Siena, og Guglielmi havde i Rom været i tjeneste hos Chigi.⁴⁸ Det træffer sig så heldigt, at ikke alene korrespondancen mellem Chigi og Guglielmi er bevaret frem til 1650, men også Chigis indberetninger til Rom om hans forbindelser med Ulfeldt, som naturligvis måtte holdes hemmeligt, hvad der også lykkedes i lang tid.⁴⁹

Fra Münster rejste Guglielmi nordpå med København som mål. I Hamburg mødte han både den danske resident (antagelig Martin Rasch)⁵⁰ og Martin Stricker. Førstnævnte kunne oplyse, at Ulfeldt havde sin hustru med på udenlandsrejsen. Guglielmi opholdt sig meget længere i Hamburg end beregnet. I sit brev til Chigi 19. juni meddelte han at ville tage af sted til Danmark dagen efter med postvognen, men denne rejse må være blevet aflyst. I sit næste brev fra Hamburg den 10. juli fortalte han, at to timer før han skulle til Holland havde han af en dansk købmand fået at vide, at Roch ikke var med Ulfeldt. Derfor havde han aflyst sin rejse og skrevet til Roch med anmodning om at få at vide, hvad han skulle gøre. I går havde han modtaget svar med besked om at drage til Amsterdam for at slutte sig til Ulfeldt. Roch ville skrive til ham i Amsterdam, også om det, som ikke var ham tilladt i øjeblikket.

Af den videre brevveksling fremgår, at Guglielmi ankom til Amsterdam den 6. august og blev venligt modtaget af Ulfeldt, der var ankommet et par dage før. Mødet var dog for kort til, at Guglielmi fik forklaret, hvorfor han egentlig var blevet tilkaldt. Ulfeldt rejste dagen efter med sit følge til Haag, hvorfra Guglielmi skrev til Chigi den 21. august. Af dette brev fremgår, at Chigi også benyttede Guglielmi som mellemmand for at sende breve til Martin Stricker, som da havde en opgave i Danmark. Guglielmi satte sig også i forbindelse med Jacob de la Torre,

48. Chigi beretter i brev af 13.12.1647 til Rom, at Guglielmi var født i Massa di Carrara, men stammede fra Siena. I ti år, da han var i Rom, havde han sammen med Gaspar de Simeonibus været i Chigis tjeneste (Arch.Vatic., Nunz. Paci, vol. 21, f. 532). Chigi trådte i pavestolens tjeneste 1628.

49. Den følgende fremstilling bygger i store træk på en gennemgang af denne korrespondance i *Kirkehistoriske samlinger* 1987, se ovf. note 21 og 24, suppleret med Heiberg 1993. Der er altså tale om visse gentagelser, som er nødvendige for at belyse sammenhængen.

50. Emil Marquardt, *Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914*, 1952, 226.

koadjutoren til den apostolske vikar Philipp Rovenius,⁵¹ og bad Chigi for fremtiden at sende sine breve gennem ham.

Ulfeldt spillede nu et højt spil og ønskede åbenbart at overbevise pavestolen ikke alene om sin hengivenhed for den katolske kirke, men også om sin respekt for dens relikvier i Danmark. Kort efter, den 31. august, berettede Guglielmi, at Skt. Knud Lavards hoved var kommet uskadt gennem religionsskiftet i Danmark og nu var vel forvaret; måske kunne man få det udleveret med de nødvendige erklæringer om ægtheden. Guglielmi bad Chigi om besked, hvorvidt man skulle prøve på at få det udleveret og om det så skulle være en foræring fra en betydelig person. Nuntius svarede omgående og opmuntrede Guglielmi til at gå videre med sagen.

I sine breve til Chigi udtrykte Guglielmi sig stadig mere optimistisk med hensyn til »il negotio«, som han beder Chigi om at støtte med sine bønner og som næppe kan betyde andet end den katolske religions sag i Danmark, hvis fremgang han åbenbart tror på, sandsynligvis opmuntret af Ulfeldt. Chigi ville dog vide mere om sagen og ønskede derfor, at enten Guglielmi selv eller nogen af hans stab (han havde altså betroede katolske hjælpere) skulle komme til Münster for at berette om det, der ikke kunne siges i breve. Guglielmi foretrak at komme selv, og han opholdt sig i Münster over en måned, fra den 29. oktober til 1. december 1646.

Ulfeldt spiller ud for at hverve pavestolen som forbundsfælle. Guglielmi havde med sig et brev fra Ulfeldt, hvori denne gav udtryk for sin positive holdning over for den katolske religion. På Ulfeldts vegne har Guglielmi afgivet en redegørelse, som Chigi takker for i et brev, skrevet fire dage efter Guglielmis ankomst, idet han samtidig udtrykte håb om, at Ulfeldt fortsat ville omfatte sagen med velvilje. Chigi skyndte sig også at skrive en indberetning til Rom, til det pavelige statssekretariat. Den er dateret den 9. november 1646; i sit svar af 15. december lovede kardinal Pamphili at holde det hemmeligt, som nuntius Chigi havde skrevet om »*il Gran Maestro di Danimarca*«.

Der er også grund til det, fordi dette lange brev indeholder en beretning om katolicismens stilling og fremtidige udsigter i Danmark. Deri nævnes også flere danske konvertitter. Nogle af dem er kendt i forvejen, andre måske mistænkt, dog uden sikre beviser, men der er også navne, hvis tilknytning til Romerkirken hidtil har været ukendt. Først og fremmest indeholder det interessante oplysninger om familien Ulfeldt, hvis

51. Pastor 14:2, 1015. Hos Tüchle (s. 511) hedder førstnævnte Jacobus de Turri.

afsløring havde været yderst kompromitterende for dem i det lutherske Danmark.

Indledningsvis fremhævede Chigi, at da nogle enkeltheder krævede absolut diskretion og hele sagen egentlig hørte under Propagandakongregationen, ville han benytte chifferskrift. De danske konger efter reformationen havde været stærke tilhængere og beskyttere af Luthers lære, og det gjaldt også den nuværende konge. I hans rige udøvedes den katolske religion i tidligere katolske kirker, med nadver under begge skikkelser, messe snart på modersmålet, snart på latin, orgelspil og hellegilleder, som dog ikke var genstand for tilbørlig ærbødighed. Dernæst redegjorde Chigi for de strenge forholdsregler over for katolicismen og dens tilhængere i Danmark og Norge, nemlig livsstraf og konfiskation af al ejendom. Der havde dog været nogle hemmelige katolikker, men da de ikke havde haft mulighed for at udøve deres religion, var de faldet fra. På deres dannelsesrejser havde nogle adelige besøgt andre lande, navnlig Italien og også Rom, hvor Gud havde åbnet deres øjne, således at de i hemmelighed havde antaget den katolske tro. Blandt sådanne konvertitter nævnte Chigi tre sønner af rigskansler Jakob Ulfeldt. De havde opholdt sig i Rom i slutningen af pave Gregor 15.s (1621-23) og i begyndelsen af Urban 8.s (1623-44) tid, næsten tre år, men under andet navn for at undgå, at de efter deres hjemvenden blev straffet på grund af deres religion.

Den ene af dem var blevet kapucinermunk, men havde på grund af sit svage helbred været nødt til udtræde; han døde få måneder senere. Den anden ved navn Eiler (Ilario) var for tre år siden blevet dræbt ved kongens side i et søslag mod svenskerne; på ham havde man fundet et religiøst skulderklæde, nemlig et karmeliterkapular (*l'habito della Sant:ma Vergine del Carmine*). Den tredje, Corfitz, der nu var 40 år, var på grund af sin dygtighed ikke alene forfremmet til statholder i København (*Vice Re di Danimarca*), men også til rigshofmester (*Gran Maestro del Regno*). Kongen havde givet ham sin naturlige datter Leonora til hustru, og han var blevet anvendt i mange vigtige diplomatiske hverv. Nu var han udsendt som ekstraordinær ambassadør til Frankrig, hvortil han snart ville begive sig fra Haag. Om seks måneder ville han atter vende hjem til Danmark.

Kardinal Chigis referat af Ulfeldts planer

Nuntius redegjorde udførligt for kongens forhold til Leonoras moder Kirsten Munk og nævnte deres mange børn, først og fremmest grev Valdemar Christian, men også andre døtre med deres ægtemænd. Disse

døtre var lutheranere på nær Hannibal Sehesteds hustru, da hendes ægtemand var katolik. Han havde i hvert fald erklæret at være det, da han i sin tid var i Rom som hovmester for Valdemar Christian. Derefter omtales sidstnævntes mislykkede forsøg at blive gift med zarens datter. Han ville nu gerne gifte sig, men Ulfeldt forsøgte at forhindre det under påskud af, at det ikke var passende for kongesønnens anseelse at ægte en adelsdame, når han havde været nær ved at blive gift med en prinsesse. Han forsøgte at overbevise greven om, at denne skulle vende tilbage til Italien med sin apanage og slå sig ned i Rom med en prælatur.

Ulfeldt selv havde foruden døtre fem sønner, den ældste af dem omtrent 12 år. Han ejede meget jordegods, således to baronier i Bøhmen til 50.000 guldsudi og meget mere i Danmark, men ønskede at afhænde det hele. Desuden havde han andre indtægter, alt dette agtede han til sin tid at tage med til Italien. I hans tjeneste var en konvertit – Peder Christensen Roch, der var konverteret i Rom og tog sig af Ulfeldts tre sønner. Ulfeldt selv søgte kontakt med katolikerne og havde således knyttet Giuseppe Guglielmi til sig. Nuntius selv havde mødt Roch for fem måneder siden og var sikker på, at denne var katolik. Det samme gjaldt Ulfeldt: for to måneder siden havde han ladet Guglielmi give besked om, at det var lykkedes ham at opnå religionsfrihed for katolikker i fire norske byer med tilladelse til en kirke til brug for fremmede.

I det hele taget havde han forsøgt at overbevise kongen om den politiske nytte at gøre sig gode venner med katolikerne og tillade dem at udøve deres religion. For to år siden, da kongen var trængt til det yderste af Sverige, var det lykkedes ham at vinde kongen og tronfølgeren for sine tanker, også rigskansleren (Christen Thomesen Sehested) med nogen vanskelighed, desuden rigsadmiralen (Ove Giedde), rigsmarsken (Anders Bille), Norges statholder (Hannibal Sehested) og fem andre rigsråder, fordi de var blevet udnævnt på Ulfeldts foranledning. I denne forbindelse fremhævedes hans svoger Hans Lindenov (en mellemste broder til ovennævnte Henrik og Jacob Lindenov) som en hårdnakket lutheraner, der ikke lod sig overbevise. På denne måde var det lykkedes ham at gennemføre de ovennævnte bestemmelser for Norge. Ulfeldt havde forsøgt at opnå det samme for Danmark, således at katolske præster også blev tilladt der. Kongen og tronfølgeren havde intet imod det, men de ønskede, at han skulle overbevise de andre rigsråder, hvad han håbede at gøre efter sin tilbagevenden fra Frankrig.

Guglielmi havde rådspurgt nuntius, om han skulle acceptere den ham tilbudte stilling som dansk resident i Paris, men efter Chigis mening ville han tjene sin religions sag bedst ved at blive hos Ulfeldt. Nuntius var klar over Ulfeldts vanskelige stilling og rådede derfor til forsigtighed i

lutherske omgivelser; dette gjaldt også sekretæren i hans optræden og korrespondance. Der burde sendes gejstlige, nemlig lærde og ulastelige sekulærpræster (der ikke var bundne ved nogen ordens- eller klosterregel). Der skulle også meddeles dispensation fra fasteregler og andre lignende bestemmelser. I øvrigt udbad nuntius sig nærmere vejledning om den videre fremgangsmåde.

Oplysninger om brødrene Ulfeldts katolske tilhørsforhold

Denne lange beretning indeholder åbenbart Ulfeldts fremstilling af forholdene i Danmark og sin egen rolle, fortalt til Guglielmi, der ikke selv havde kendskab til landet. Han har genfortalt det til Chigi, der derefter nedfældede sin version. Disse oplysninger har altså passeret to led, som åbenbart har bevirket visse misforståelser. Men når disse sigtes fra, bliver der en vigtig kerne tilbage, med overraskende enkeltheder, som det er lykkedes at holde skjult så længe. Der er også tale om visse overdrivelser fra Ulfeldts side, der jo ikke plejede at sætte sit lys under en skæppe.

Interessen samler sig først og fremmest om brødrene Ulfeldts katolske tilhørsforhold. Som det fremgår af oversigten over deres rejser, passer det angivne tidspunkt (ca. 1623) ikke på tre brødre på samme tid. Der er nok et hul i Corfitz' biografi mellem 1621 og 1625, fra hans 14. til 18. år, hvor han teoretisk kan have været i Rom, mens det vides, at han efter et ophold i Frankrig 1628-29 studerede med sin broder Flemming i Padova og derfra antagelig som de fleste andre også har været på den sædvanlige Romrejse. I 1647 fortalte han, at han havde tilbragt 8 år i Frankrig. I dette land havde han gode muligheder for at komme i kontakt med katolicismen.

Af de andre nævnes Eiler (f. 1613) ved navn. Han var en del yngre, undervistes 1623-32 i Sorø og rejste ud 1634. Det er muligt at følge hans rejserute ved hjælp af oplysninger i hans ligprædiken. Han opholdt sig i Italien temmelig længe (1635-37), og det vides, at han også var nogle måneder i Rom. Anden gang rejste han ud 1638 og kom året efter til Spanien, hvor han opholdt sig omtrent et år, usædvanlig lang tid for en dansk studierejsende. Han havde åbenbart lært sig sproget og havde gode kontakter. Kort efter sin hjemvenden 1640 fik han pålæg om atter at tage til Spanien, denne gang med Hannibal Sehesteds gesandtskab, idet han skulle forblive der som dansk resident. Denne stilling beklædte han til 1643, da han blev hjemkaldt og som belønning året efter forlenet med Bøvling. Under Torstenssonkrigen var han i kongens personlige følge og faldt ved hans side om bord på »Trefoldigheden« i slaget på Kolberg Heide. Det berettes, at han i døden holdt så fast ved sit

sværd, at det kun med største møje kunne vristes af hans hånd. Af Chigis beretning fremgår, at han skulle have båret et karmeliterkapular, en slags symbolsk ordensdragt i form af to brune tøjstykker, som bæres på ryggen og brystet under det sædvanlige tøj og som tilkendegiver status som tilknyttet karmeliterordenens broderskab for lægfolk. Hans tilknytning til denne orden kan dog snarere stamme fra hans langvarige ophold i Spanien end hans besøg i Rom, selv om grundlaget godt kunne tænkes at stamme fra pavebyen.

Den tredje, unavngivne broder kan måske have været Mogens (f. 1617), der efter sin skolegang i Sorø drog til Frankrig; i begyndelsen af november 1639 var han i Paris. I maj 1640 blev han ansat som hofjunger, men allerede måneden efter fik han tilladelse til at sælge sit jordegods. I august samme år fulgte han med ovennævnte gesandtskab til Spanien. Mens hans broder forblev i landet som dansk resident, rejste Mogens bort; i februar 1642 var han i Bruxelles. Han døde 1646, netop samme år, da denne beretning blev aflagt, i Paris. Det vides ikke, hvor han har opholdt sig i mellemtiden. Tidsmæssigt kunne han godt have været kapuciner som flere andre af hans landsmænd på samme tid, men heller ikke han har været i Rom på ovennævnte tidspunkt.

Som det fremgår af oplysningerne om Ulfeldt-brødrene i indledningen, har der været tre andre brødre Ulfeldt i Rom i begyndelsen af Urban 8.s tid. Den første var Frands, der formentlig har besøgt byen i forbindelse med sin indskrivning i den tyske nations matrikel i Padova 1624; året efter vendte han hjem for at gå i krigstjeneste. Samme år kom brødrene Knud og Laurids Ulfeldt til Padova og rejste videre til Rom, hvor Knud var endnu i august 1626. De øvrige oplysninger i Chigis beretning harmonerer ikke med deres senere livsløb. Der har altså været så mange af brødreflokken i Rom, at en forveksling er tænkelig.

Hvad Ulfeldt bandt kardinal Chigi på ærmet

Temmelig overraskende er den påstand, at Ulfeldts svoger Hannibal Sehested (i brevet kaldt Anibal Sifeld, efternavnet måske fejlhusket af Guglielmi?) skulle have været katolik. Den fremsættes dog indirekte, idet nuntius siger, at hans hustru sandsynligvis må være katolsk, fordi hendes ægtefælle havde erklæret at være det, da han for 13 år siden var i Rom som opdrager for grev Valdemar. Det er rigtigt, at Hannibal Sehested besøgte Rom som hovmester for greven, dog ikke for 13, men for 8 år siden, nemlig 1638. Da havde han bl.a. nære kontakter til pавens bibliotekar Lucas Holstenius, selv konvertit fra Hamburg, der tog sig af dem under opholdet og viste dem byens gamle og nye seværdig-

heder. Der er bevaret venskabelige breve fra Sehested til Holstenius⁵², men måske har han som mange andre under opholdet i katolske lande forsøgt at rette sig efter forholdene. Han kan dog næppe heller betegnes som antikatolsk, og det må fremhæves, at han under sit norske statholderskab forsøgte at gennemføre religiøse lettelser, herunder forordningen af 17. juli 1646, som gav udlændinge ret til at dyrke deres religion under private former bestemte steder i Norge, som Ulfeldt ønskede at tage æren for. Det har været ham meget magtpåliggende at overdrive – ikke alene sin rolle – men også den katolske indflydelse blandt ledende personer i Danmark. Således kan kansler Christen Thomesen Sehested på ingen måde betegnes som katolskvenlig – tværtimod bekæmpede han indædt tolerancen.

Der var også andre fejl, således var den ældste søn Christian ikke 12, men kun 9 år. Af de anførte fem sønner var den ene (Jakob) død 1642, den sidste (Leo Belgicus) født under opholdet i Haag 1646.⁵³ Udlægningen er ofte tendentiøs; det gælder særligt Ulfeldts forklaring om kongens forhold til Kirsten Munk. Steffen Heiberg har træffende betegnet denne beretning som nærmest et katalog over Ulfeldts holdninger og fordomme. Han har givet Chigi et rosenrødt billede af den danske magtelites syn på katolicismen, en fremstilling, som ikke svarede til virkeligheden. Denne henvendelse afspejler hans politiske og religiøse ønskedrømme.⁵⁴

For at vinde kongemagten i Danmark til sin familie

Ulfeldt har altså ment, at tiden var moden til handling. Han ønskede at gøre sig interessant for Vatikanet. Et valg af Ulfeldt-parrets ældste søn Christian som tronfølger med sine forældre som rigsforstanderpar måtte virke lokkende. Den katolske kirke kunne genvinde sin position i Danmark, hvis den støttede Ulfeldts forsøg at få den danske trone besat med sin egen tronprætendent.⁵⁵ Chigi bad også paven om at vise Valde-

52. Bibl. Apost. Vaticana, Barb. Lat. 6496, f. 163-164 (udat.).

53. Oplysninger om børnene i *Danmarks Adels Aarbog* 1923, 531 f. Et brev af 1736 fra Corfitz Ulfeldts niece Anne Sophie Ulfeldt (1649-1741) til Corfitz Anton Ulfeldt (1699-1769) indeholder noget afvigende oplysninger om de syv børn, især hvad deres fødselsår angår. Således angives Ludvig ikke født 1644, men 1641. Desuden har hun givet Leo fødselsåret for Leo Belgicus (1646), mens sidstnævnte anføres som Leon, født 1644. Hun kender heller ikke Otto, der døde som barn (1648-51) og er nævnt i moderens testamente, men til gengæld indeholder hendes liste en søn Franz, født 1640 (*Danske Magazin*, 8. rk, 3. bd., 1967-1970, 279).

54. Heiberg 1993, 72 ff.

55. Smst., 75.

mar Christian (der skulle fjernes) og Ulfeldts søn, sikkert netop Christian, særlig velvilje. Ud fra Ulfeldts synspunkt var magten i Danmark vel en messe værd.

Til denne redegørelse slutter sig flere andre breve, som tillader os et indblik i sagens videre forløb. Efter sin tilbagevenden til Haag skrev Guglielmi den 11. december til Chigi, at for fire dage siden havde jesuiterprovinsialen for Flandern iklædt adelsmandsdragt opsøgt Ulfeldt for at få bekræftet oplysningerne om den forestående religionsfrihed i Norge. Han ønskede, at de katolske præster, der skulle sendes til Norge, skulle rekrutteres blandt jesuiterordenens medlemmer⁵⁶.

Dette var dog ikke efter Ulfeldts hoved, som det fremgik også af Chigis indberetning, og derfor fik provinsialen kun et henholdende svar. Da Chigi orienterede Rom om jesuiterprovinsialens besøg hos Ulfeldt, var reaktionen den samme. I brev af 12. januar 1647 til Chigi meddelte den pavelige statssekretær, kardinal Pamphili, at paven selv var blevet underrettet og var enig med Ulfeldt: man burde foretrække sekularpræster frem for ordensgejstlige til denne opgave.

Guglielmi fortalte videre, at religionsdekretet for Norge ifølge Ulfeldt endnu ikke var officielt meddelt, fordi han var i udlandet, og i hans fraværelse kunne der ikke træffes en afgørelse i denne sag. Alt var dog klar, man havde allerede fundet tre katolske familier i Norge, nogle katolikker var vendt tilbage og flere fulgte efter.

Knud Lavards hovedskal

I marts 1647 drog Ulfeldt videre med kurs mod Paris, med ankomst i St. Denis den 5. april. Det er nærliggende at gå ud fra, at de franske kongers gravkirke her blev beriget med Knud Lavards hovedskal, som hidtil var blevet opbevaret i Skt. Bents kirke i Ringsted. Guglielmi omtalte det i et brev af august 1646. Som Steffen Heiberg har påvist, befalede Christian 4. den 8. juni 1646, umiddelbart før Ulfeldts afrejse, dette udleveret til ham.⁵⁷

Det er et af de mest mystiske punkter i dette hemmelighedsfulde spil. Hvad ville Ulfeldt opnå, og hvorfor udleverede kongen dette relikvie, der jo trods alt tilhørte en af hans forfædre? Er der flere skjulte lag i

56. Det kan tilføjes, at den katolske missionsvirksomhed i Holland kunne opvise nogle gode resultater. I 1641 konverterede en af de største af datidens hollandske digtere, Joost van den Vondel, der 1645 i et digt lovpriste den katolske kirke. Også grundlæggeren af folkeretten, Hugo Grotius, tilsluttede sig 1644 den katolske kirke (Pastor, Bd. 13:2, 783).

57. Heiberg 1993, 77 ff., 256.

denne sag? Måske var det Ulfeldt meget magtpåliggende at bringe et bevis for sit katolske sindelag, men hvis det var hans fjerne mål, ikke alene at give katolikkerne indpas i landet, men også at føre Danmark tilbage til katolicismen, var der jo ingen mening i at fjerne en dansk katolsk helgens relikvie, slet ikke til Frankrig, som ikke havde nogen relation til Knud Lavard. Hvordan havde Ulfeldt kunne overtale kongen? Måske ligger bag al den sædvanlige officielle afstandstagen fra katolicismen alligevel visse såkaldte realpolitiske overvejelser? Hvis ikke denne hemmelige brevveksling var kommet for dagens lys, ville de fleste have afvist den slags formodninger som umulige hypoteser. Der må være andre end kongen og Ulfeldt, der har vidst besked.

I øvrigt blev Knud Lavards hovedskal i St. Denis observeret 1668 af den danske rejsende Corfitz Braem. De franske kongers gravkirke blev plyndret under revolutionen; alle kostbarheder og relikvier forsvandt og dermed formentlig også Knud Lavards pandebrask.

Ulfeldts forhandlinger i Paris i juli 1647

Ulfeldt fik en fornem modtagelse i Paris. Han kom to gange i audiens hos enkedronning Anna af Østrig, den første gang var også den 9-årige Ludvig 14. til stede. Ved denne lejlighed modtog enkedronningen et stort enhjørningehorn i gave. En enhjørning er et fabeldyr, en hest med en snoet horn i panden. I virkeligheden stammede hornet fra en narhval. Selv om gaven officielt var en foræring af Christian 4., var det et symbol på Ulfeldt selv og formentlig også på hans hemmelige religion. Det var også hans dæknavn i den hemmelige brevveksling.

Alt dette tyder på, at Ulfeldts katolske sympatier var kendt på et meget højt plan. Under sit ophold i Paris havde han også forhandlinger med højtstående katolske gejstlige, bl.a. med den pavelige udsending kardinal del Bagno, om mulighederne for at fremme den katolske sag i Danmark.

I Paris modtog han også et pavebrev, hvor man åbenbart afeskede ham en tydelig stillingtagen til katolicismen. I sit svar, som kardinal Chigi oversendte 20. september 1647, synes han at have givet en klar bekræftelse.⁵⁸

Socialt set blev besøget en strålende succes. Også Leonora Christina klarede sig godt, især i en privataudiens hos dronning Anna, hvor hun

58. Arch. Vatic., Nunz. Paci, Vol. 21, f. 402. Her ligger en opgave for kommende forskere i Vatikan-arkivet, idet man dog må være opmærksom på, at Ulfeldt kan have underskrevet med et dæknavn. Som det fremgår af Chigis følgebrev har Ulfeldt bedt om, at dette holdes hemmeligt, havde gjort alt på egen hånd, også ændret seglet for at forhindre, at afsenderen kunne spores.

opførte sig som det sømmede sig for en kongedatter. De politiske forhandlinger, drøftelserne om en udvidelse af forbundet fra 1645, blev en fiasko. Da Ulfeldt efter den lange og dyre ambassade i juli 1647 endelig var tilbage, ville kongen ikke have med ham at gøre og afviste endog at anerkende sine egne instrukser til Ulfeldts ambassade til Nederlandene. En medvirkende årsag til dette kunne være tronfølgerens død kort forinden, som må have været en opmuntring for Ulfeldt, navnlig med tanke på de planer, han året før gennem Guglielmi havde fremsat over for Chigi. Disse stridigheder endte dog ved årets slutning med kongens kapitulation, og Ulfeldt kunne bl.a. med rigsrådets støtte genindtage sit hofmesterembede. Han fik også gennemtrumfet, at Martin Tancke blev afskediget som dansk resident i Haag og erstattet med Peder Christensen Roch, den hemmelige katolik, der var lærer for hans børn. Via Roch kunne Ulfeldt nu vedligeholde og styrke sine katolske forbindelser.⁵⁹

I begyndelsen af december 1647 kunne Guglielmi meddele Chigi, at Ulfeldt havde genoptaget sine embedspligter. En måned senere udtrykte han i denne forbindelse også håb om, at religionsfrihedsspørgsmålet ville nyde fremme. Samtidig sendte kongen Ulfeldt et brev, hvori han bl.a. ønskede dette spørgsmål drøftet i rigsrådet. Ifølge Guglielmi ville dette ske i april måned, og han var fortrøstningsfuld, fordi man havde støtte af de stærkeste.

Ulfeldt og Frederik 3.s håndfæstning

Kongen døde imidlertid den 28. februar 1648, og dermed var situationen afgørende ændret. Der er et spring i Guglielmis breve fra den 19. februar til den 22. april – vi kender sandsynligvis ikke hele korrespondancen. Der mangler således oplysningen om kongens død. Sidstnævnte brev taler allerede om kongevalget og desuden om dispensationen for den spanske diplomat grev Rebolledo til at læse bestemte bøger, et spørgsmål, der også forekommer i senere breve.⁶⁰ Desuden udtrykker Guglielmi beklagelse over Gaspar de Simeonibus' død, hvem han be-

59. Blandt Otto Sperlings papirer er også spor af brevveksling mellem Sperling og Roch, således koncept af et brev fra Sperling til Roch, dat. Haag 15/25. januar 1647 (KB GKS 1110, 2°). Desuden er der et brev fra Roch til Ulfeldts ven Nicolaus Mauritius i Paris, dat. København 20. marts 1647 (KB GKS 1103, 2°). Brevmodtageren havde antagelig tilknytning til Ulfeldt, der kort før var startet fra Nederlandene med Paris som mål. Præstesønnen Nicolaus Mauritius fra Tønder døde i Paris samme år (Thomas Otto Achelis, *Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864*, 1966, nr. 2009).

60. I brev af 22. april takker Guglielmi for dispensationen til Rebolledo for at læse bibelen, men en anmodning om denne dispensation omtales ikke i de kendte breve fra

tegner som en af sine ældste venner ved kurien. At der bestod en nær forbindelse mellem dem, bekræftes i førstnævnte brev, hvor Guglielmi omtaler et brev af ham, som han netop havde modtaget og som han vedlagde til orientering. Allerede den 29. april berettede Guglielmi, at kongens ægteskab med Kirsten Munk var blevet erklæret for legitimt og om konsekvenserne heraf, som var i overensstemmelse med de tidligere omtalte udsigter for Ulfeldts sønner for at indgå i den kongelige arvefølge.

For at blive konge måtte hertug Frederik underskrive en håndfæstning, som næsten på alle områder beskar hans magt i forhold til faderens. Det var lykkedes kansleren at samle den politiske magt hos rigsrådet, hvilket også svækkede Ulfeldts stilling, selv om han med sin optræden ønskede at give indtryk af, at han var manden bag den strenge håndfæstning. Det bemærkelsesværdige er, at Ulfeldt hverken har besejlet eller underskrevet de bevarede eksemplarer af håndfæstningen. Årsagen kunne være den, at den hemmelige katolik Ulfeldt umuligt kunne underskrive, fordi håndfæstningen kun tillod den lutherske religion og forbød udlændinge i Danmark at udøve nogen anden religion. Sympatierne for katolicismen var åbenbart ikke så udbredte, som Ulfeldt ønskede at give indtryk af. Hans sygdom og fravær fra forhandlingerne gjorde det muligt for ham at frasige sig resultatet over for Vatikanet. Han fik mulighed for på anden vis at vise sine sympatier for den katolske kirke. Da en fejlslagen høst i 1648 havde skabt en voldsom fødevaremangel i Italien, og Rom var truet af hungersnød, tilbød Ulfeldt gennem Chigi at udruste et skib med fødevarer til at afhjælpe nøden.

Et tilbageslag for de katolske planer i Danmark

Efter kongevalget har Guglielmi måske fornemmet, at udsigterne for den katolske religion var blevet dårligere. I hvert fald begyndte han i sine breve til Chigi at tale om at slutte sit virke i Danmark. Han begrundede det også med det danske klima, som han ikke kunne tåle. Ulfeldt ønskede dog, at han skulle blive, og det indvilgede han også i, i håb om, at Ulfeldt ville genoptage sine embedspligter. I november 1648 udtrykte Guglielmi atter håbet om at vende tilbage til Rom, for der i rød dragt

Guglielmi til Chigi. Der kendes et brev fra Chigi til Guglielmi, dateret 25. marts 1648 (Bibl. Apost. Vat., Ms. Chigi A.I.6, f. 188v), som tilsyneladende er svar på et pessimistisk brev, måske netop om kongens død, som forringede udsigterne for de tilstræbte begunstigelser for katolikkerne. Dette er i øvrigt det sidste kendte svarbrev, mens breve fra Guglielmi til Chigi kendes frem til maj 1650.

at kunne tjene de fattige ved S.S.Trinità dei Pellegrini-kirken ved Ponte Sisto.⁶¹

I februar 1649 rejste Ulfeldt igen ledsaget af sin hustru, med et følge på 60 personer, for anden gang til Nederlandene. Hans instruks gik ud på at forhandle om et forsvarsforbund, mens det egentlige formål var opnå en aftale om en fast afløsningssum for sundtolden. Den 29. september underskrev man to traktater: en forbundstraktat og den såkaldte redemptionstraktat om bortforpagtningen af den sundtold, Generalstaterne skulle betale.

Af Guglielmis breve får vi et indblik i andre gøremål. Ulfeldt lagde således et godt ord ind for en katolsk biskop, der var blevet forvist fra Nederlandene. En anden sag gjaldt Ulfeldts egen svigerinde, Dorothea Elisabeth, »den kasserede frøken«, som Christian 4. havde sendt til et karmeliterkloster i Köln. Ifølge Guglielmi havde hun ikke fået sin del af arven efter Christian 4. – der er antagelig tale om pengene til hendes underhold. Denne sag synes at være bragt i orden.

Guglielmi fulgtes ikke med Ulfeldt tilbage til Danmark, men forblev foreløbig i Haag, indtil han efter maj 1650 sluttede sig til Chigis stab. Han nævnes i Chigis dagbog endnu i august 1651.

Otto Sperling som Ulfeldts sendemand til kardinal Chigi

Efter sin tilbagevenden løb Ulfeldt ind i nye problemer. Hans pengeforbrug i Nederlandene havde atter været for stort, og de indgåede traktater fik ikke med det samme den ønskede virkning. Dertil kom Dina Vinhofver-sagen: en anklage for at have planlagt at myrde Frederik 3. med gift. Under de påfølgende processer blev Ulfeldt dog renset for alle beskyldninger, og resultatet blev Dinas dødsdom og påfølgende henrettelse i juli 1651.

Sideløbende med denne sag var undersøgelserne af Ulfeldts administration fortsat. Kort efter Dinas henrettelse forlangte kongen i en skrivelse til rigsrådet rådernes betænkning om Ulfeldts embedsførelse og hans transaktioner med de store leverandører. Ulfeldt afventede ikke resultatet, men flygtede straks efter med sin hustru og deres ældste søn og datter, først til Holland, senere til Sverige under beskyttelse af dronning Christina.

61. *S.S.Trinità dei Pellegrini* (opført 1614) er et led af en stiftelse for fattige pilgrimme. Dette pilgrimshospital, grundlagt af Filippo Neri, betjentes af oratorianerne (Christian Elling, *Rom. Arkitekturens Liv fra Bernini til Thorvaldsen*, 1967, 83-85). Den omtalte røde dragt blev antagelig båret af et broderskab i tilknytning til denne kirke.

Mens Dina-sagen stod på, forsøgte Ulfeldt atter at hente støtte hos pavestolen. I januar 1651 sendte han sin personlige ven, lægen Otto Sperling med et brev til Chigi. Hans sendemand skulle både forklare situationen og forhandle på Ulfeldts vegne. Sperling, der havde studeret i Padova og talte italiensk, udførte sit hverv i februar. Chigi havde indtryk af, at han var katolik.

Chigis indberetning til Vatikanet giver et indblik i Ulfeldts tilbud og planer. Selv om han havde trukket sig tilbage fra regeringen, håbede han stadig at kunne fremme den katolske religions sag og gennemføre det, hvis pavestolen ville forsyne ham med de nødvendige midler. Sperling forklarede, at Ulfeldt havde trukket sig tilbage, fordi kongen havde ladet sig lede af kansleren, som havde støttet ham under den forrige konge, men nu viste sig at være en ivrig lutheraner og hans modspiller. Men kongen var meget upopulær, bl.a. på grund af høje skatter, mens almindelige folk var helt på Ulfeldts side. Adelen var heller ikke særlig vellidt på grund af sin strenghed mod undergivne, men der var ikke flere end 300 adelsfamilier.

Ulfeldt blev fremstillet som en mand med vindende væsen og stor klogskab. Hans hustru var den nye konges søster, med anerkendt arvet efter Christian 4. Skulle en omvæltning finde sted, kunne Ulfeldt vinde landet for sig, fordi han var meget velhavende og disponerede over krigsflåden. For at kunne holde stand, var det nødvendigt med pengehjælp. Hvis paven ville støtte ham med halvanden million, var udfaldet sikret. Inden et års tid kunne Rom få pengene tilbage og se sine kirker genåbnet, idet det var Ulfeldts hensigt straks at erklære religionsfrihed, bekende sig selv som katolik og leve derefter, idet han håbede, at folket ville følge hans eksempel, da der især i Norge var mange, der var blevet tro mod deres gamle religion.

For at fremme sine planer havde Ulfeldt bestemt sig for selv at rejse til Rom, under påskud af sit dårlige helbred. Han ville rejse inkognito, turen til Rom kunne gennemføres på 14 dage, han behøvede kun en dag til sine samtaler med paven og den romerske kurie.

Chigi forklarede Sperling, at paven på ingen måde ville bruge våbenmagt for at gennemføre de af Ulfeldt fremsatte planer. Han anså det for en modbydelig tanke at frarøve en lovlig valgt fyrste hans rige. Pavestolen ville altid gå foran med godhed og ikke med verdslig politik. Han ville dog underrette nogen i pavens nærhed for at høre, hvordan man stillede sig til Ulfeldts rejse til Rom.

Derefter fremsatte Chigi nogle egne kommentarer. Han mente, at den egentlige drivfjeder bag Ulfeldts handlinger var ærgrelsen over, at han ikke havde lige så stor indflydelse på denne som på den forrige konge.

Han vidste også, at Ulfeldt havde planer om at slå sig ned i Kirkestaten, og at han til dette formål havde deponeret store værdier i juveler, guld og sølv på forskellige steder (uden for Danmark). Chigi værdsatte Ulfeldts klogskab og gode hensigter med religionsfriheden. Han bad om, at Ulfeldt måtte få hurtigt svar, helst inden påske. Ulfeldt havde behandlet denne sag så hemmelighedsfuldt, at ikke engang Guglielmi, der var som hans mellemmand hos Chigi, vidste om det. Ulfeldt kunne sikkert bedre redegøre for alt mundtligt, når han kom til Rom.

Pavestolens interesse for Ulfeldt kølnes

Pavestolen sluttede sig til Chigis holdning: den brugte ikke magt, hvis det ikke var for at forsvare religionen. At gå mod en lovlig valgt fyrste kunne ikke resultere i andet end tab af respekt for den katolske religion. Dette betød også, selv om det ikke blev sagt, at man anså en rejse til Rom for unødvendig.

Pavestolens forbindelse med Ulfeldt har været omgærdet af så megen diskretion, at selv Propagandakongregationens akter kun indeholder nogle hentydninger til dette spil, som blev væltet ved tronskiftet 1648. Muligvis har også freden i Münster spillet en rolle. Henvendelsen af 1651 bedømtes i høflige vendinger, men åbenbart rigtigt: et desperat forsøg af Ulfeldt, der så sin indflydelse svinde og sig selv trængt op i et hjørne, så han måtte tage flugten.

Desuden må man huske, at pavestolen med sit verdensomspændende virke også havde andre problemer at slås med. Dens bureaukrati arbejdede ikke altid hurtigt. Det tog således fire år, inden de følgere, Ulfeldt udsendte under sit ophold i Frankrig, blev behandlet i Propagandakongregationen, og da var forholdene afgørende ændret. Måske havde man i Rom en fornemmelse af, som blev bestyrket af Chigis rapporter, at Ulfeldt over for omverdenen koketterede med en indflydelse, der ikke svarede til de virkelige forhold. Som en højtstående person, der påstod at være hemmelig katolik – i et luthersk land – var han værdifuld, og han blev opmuntret, så længe han havde en vis indflydelse. Da denne blev svækket og han selv stækket, blev han reduceret til en projektmager.

Når højmod står for fald

Under sit ophold i Sverige var han opsat på revanche. Han finansierede dronning Christinas afrejse fra Sverige 1654 – måske havde de en fælles hemmelighed, måske var de forbundet ved deres hemmelige katolicisme? Den svenske historiker Curt Weibull konstaterer: »I fire-fem år,

1650-54, styredes det protestantiske Sverige i religionskrigenes tidsalder af en dronning som i sit hjerte var katolik«. ⁶² Hvad var Ulfeldt i sit hjerte? Da Fabio Chigi 1655 besteg pavetronen som Alexander 7., gratulerede Ulfeldt sin gamle kontaktmand og tilbød sin tjeneste. I 1657 var hævnens time inde: han trådte i den svenske konge Karl Gustavs tjeneste og fulgte med ham til Danmark. Ved Roskilde-freden var han en af de svenske hovedforhandlere og opnåede en slags personlig oprejsning. Men derefter kom han også på kant med den svenske konge. Måske af den grund henvendte Ulfeldt sig den 3. februar 1659 fra Malmø atter til paven med anmodning om at tage ham og hans familie under sin beskyttelse. Han blev fundet skyldig i højforræderi, men nogen straf effektueredes ikke. I 1660 flygtede han til København, hvor Frederik 3. uden hensyn til Roskildefreden lod ham og Leonora Christina fængsle og føre til Hammershus, hvor de blev holdt i brutalt fangenskab. Sidst i 1661 blev de afæsket en underkastelseserklæring, og Ulfeldt måtte på knæ aflægge troskabsed til Frederik 3. og hans hus. De fik anvist Ellensborg (nu Holckenhavn) som opholdssted.

Ulfeldt gav sig dog ikke. Han havde åbenbart et stort netværk af gode kontakter, også i Danmark, således at han stadig kunne sende breve – endog til paven. Den 3. februar 1662 takkede han i et brev paven for den godhed og omsorg, der var vist hans søn. I forblommede vendinger lod han forstå, at han havde yderst vigtige meddelelser, som kun kunne betros paven personligt. Nu var han desværre forhindret i at drage til Rom, men selv om hans vinger var stækket, opgav han ikke håbet og forsikrede i øvrigt paven om sin hengivenhed til sidste åndedrag. Der er altså en vis kontinuitet i disse henvendelser gennem 16 år – fra Guglielmis rejse til Münster 1646.

Han tumlede stadig med fantasifulde projekter. Selv Frederik 3. blev indviet i nogle, og ligesom Ulfeldt i hemmelighed henvendte sig til paven, skrev han bl.a. også til Ludvig 14. Gennem sin søn Christian lod han meddele, at han havde noget hemmeligt at åbenbare, som ville indebære en stor fordel for ham og Frankrig. I juni 1662 fik han tilladelse til drage på en baderejse. I Amsterdam meddelte han kurfyrste Frederik Wilhelm af Brandenburg, at han havde sager af stor vigtighed at meddele ham. Da kurfyrstens udsending opsøgte ham i Brügge, viste det sig, at Ulfeldt med omtrent samme begrundelser, som han tidligere havde fremsat over for pavestolen, tilbød at skaffe kurfyrsten den danske krone. Dette lod Frederik Wilhelm gå videre til Frederik 3. Der rejstes en majestætforbrydelsessag mod Ulfeldt, som endte med hans henrettelse *in effigie* i no-

62. Curt Weibull, *Dronning Christina*, 1960, 101.

vember 1663. Jaget over hele Europa lykkedes det ham at gemme sig i nogen tid ved årsskiftet 1663/64 i Basel. Meddelelsen om Leonora Christinas tilfangetagelse ramte ham hårdt. Lige til det sidste forsøgte han at retfærdiggøre sig. Han døde i begyndelsen af 1664 på flugt for danske agenter i en båd på Rhinen. Trods sit ofte skrantende helbred levede han alligevel længere end sine mange brødre.

Katolicismens påvirkning i Danmark

Det har været svært for adskillige danske historikere at acceptere, at katolicismens arv levede længe videre i Danmark og desuden fik ny næring ved unge danskeres studiebesøg i udlandet. At det var forbudt at dyrke andre religioner end den lutherske og at indføre bøger, som var i modstrid med lutherdommen, betyder jo ikke, at alle danskere også var rettroende lutheranere. Fra 1580'erne og en snes år frem valfartede mange unge danskere til jesuiterskolerne på den anden side af Østersøen. Nogle blev efter hjemkomsten ansat i skolevæsenet, andre virkede som læger, en enkelt blev sågar biskop i Norge. Især i 1600-tallet var der en livlig trafik på vejen til Rom. Unge danske adelsmænd fik et indtryk af den katolske kirkes magt og pragt, som sikkert har imponeret adskillige. De blev desuden behandlet med udsøgt venlighed og omgikkes den katolske kirkes førende personligheder og fremtrædende videnskabsmænd.⁶³

Ulfeldt har næppe opdigtet historien om sin egen og sine to brøders påvirkning i Rom, især da han fortalte det til en repræsentant for Romerkirken, som havde mulighed for at kontrollere hans oplysninger. Denne historie er blevet forvansket ved at passere gennem to italienere, men synes at indeholde en kerne af sandhed. Hans beretning om sin hemmelige konversion til katolicismen kan ikke afvises. Derfor taler også hans hemmelige korrespondance med pavestolen og dens repræsentanter samt de forbindelser, han dyrkede gennem Giuseppe Guglielmi, der jo kom fra kuriens tjeneste.

Sidste livstegn fra Peder Roch

Dertil kommer hans børns lærer Peder Roch, der som en hemmelig katolik havde missioneret blandt sine landsmænd og havde nære forbindelser til Rom. Han opnåede stillingen som resident i Haag gennem sin herre. I begyndelsen af 1650, da Ulfeldt begyndte at falde i unåde, søg-

63. Vello Helk, *Dänische Romreisen von der Reformation bis zur Absolutismus 1536-1660*, i: *Analecta Romana Instituti Danici* VI, 1971, 107-196.

te Roch sin afsked, som bevilgedes til påske.⁶⁴ Han virkede dog fortsat som Ulfeldts fuldmægtig, således i Dina-sagen.⁶⁵ Lige til det sidste bevarede han også kontakten med lægen Johan Rhode i Padova, der berettede om ham til Cassiano dal Pozzo i Rom, sidst i juli 1651, da han fortalte, at Roch nu nød sin pension i hjemlandet«. ⁶⁶

Det var også rigtigt, fordi kongen i marts 1651 for hans flittige og tro tjeneste gav ham for hans livstid en af kronens gårde i Skåne, nemlig Store Roeslet i Svedals sogn.⁶⁷ Det gik dog ikke så nemt, fordi den hidtidige fæster Niels Andersen med hustru og otte små børn ikke ville vige gården og gjorde indsigelse. Lensmanden i Malmøhus len Tage Thott erklærede, efter at tingsmænd fra Børringe birketing i april havde gransket gården, at fæsteren havde ladet den forfalde, desuden var skoven blevet forhugget, så hans klage blev afvist.

Dette foregik samtidig med Dina-sagen. Niels Andersen kom senere igen med en ansøgning, antagelig efter Ulfeldts flugt, da han øjnede en chance for, at Roch nu ville miste gården. Han fortalte, at rigshofmesteren havde skaffet sin tjener den omtalte gård, hvorefter han selv var blevet spist af med en øde og forfalden gård på rigshofmesterens gods Torup.⁶⁸ Det var dog åbenbart ikke meningen, at Roch selv ville drive gården. Ifølge Niels Andersen havde Rochs svoger Niels Seyersen ladet pløje og så, men da Roch rejste bort, havde svogeren fremlejet gården til en anden. Derfor ville den tidligere fæster, når gården nu atter blev ledig, have den tilbage. Dette ønske blev dog afslået ved en kongelig resolution af 30. november 1651.⁶⁹ Dette behøver ikke at betyde, at Roch beholdt gården, men er snarere en bekræftelse af den tidligere afgørelse, at Niels Andersen var uegnet som fæster.

64. *Kancelliets brevbøger 1650*, 1995, 83 (26.2.1650).

65. *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid*, udg. ved C. Rise Hansen, 2:II, 1974, 60, 114 (nævnes i april-maj 1651).

66. Afskrifter af Johan Rhodes breve til Cassiano dal Pozzo i KB NKS 1559, 2°. Roch nævnes i breve af 18.6.1649, 8.4.1650 og 7.7.1651.

67. Nuværende navn Roslätt, i Svedala sogn, 20 km sydøst for Malmö. Ifølge Erik Åkerhielm, *Svenska gods och gårdar* (Stockholm 1930), s. 153 var der tale om en ret stor gård (i 1930 på 260 ha, deraf 130 ha agerjord). Jeg skylder en tak til fil.lic. Sven G. Sjöberg i Lund, der har bistået med at finde oplysninger om de lokaliteter, som omtales i denne sag.

68. Dette gods ligger i nabolaget til Store Roeslet. Det blev erhvervet ved køb af Ulfeldt 1647, i 1660 blev det inddraget til den svenske krone, se *Slott och herresäten i Sverige. Skåne 2*, Malmö 1966, 364.

69. *Kancelliets brevbøger 1651*, udg. ved Ole Degn, 1996, 72, 81. Desuden er der benyttet de anførte indlæg (RA Danske Kancelli B. 50. Koncepter og indlæg til Skånske Registre), venligst stillet til rådighed af Ole Degn.

I forsommeren 1652 sendte Ulfeldt, der da opholdt sig i Stralsund, Roch, der var kommet med nogle af hans ejendele, til sine døtre hos Otto Sperling i Wismar.⁷⁰ I juni rejste Ulfeldt til Sverige. Derefter har Roch tilsyneladende afbrudt forbindelsen til sin patron. Den 8. december 1652 fik sekretær Otte Krag og Henrik Bielke et brev om ham, hvori det hedder, at Peder Roch skriftligt havde tilkendegivet, at han gerne ville begive sig til Danmark og forblive i sit fædreland. Det fik han også lov til, uden nogen fare, hvilket de skulle meddele ham.⁷¹ Det er en interessant ansøgning, siger egentlig mere end denne korte besked. Efter flere års arbejde for Ulfeldt havde han sikkert også behov for kongens nåde. Tillige er det bemærkelsesværdigt, at kongebrevet også er stilet til Henrik Bielke, der antagelig har mødt Roch før. I 1646 ønskede han af Guglielmi og fik et anbefalingsbrev til kardinal Chigi i Münster, idet sekretæren omtaler ham som sin personlige ven, der sammen med sin familie var bærere af hele det katolske parti i Norge.⁷² I sin henvendelse af 1663 til Frederik Wilhelm udpegede Ulfeldt ham som Frederik 3.s fjende, der som rigsadmiral ville lade flåden forholde sig passiv, hvis Frederik Wilhelm gjorde forsøg på at sætte sig fast i Danmark. Steffen Heiberg peger dog på den omstændighed, at selv om Henrik Bielke engang havde hørt til Ulfeldts klienter, havde han siden 1648 været blandt kongens stærkeste støtter inden for adelen.⁷³ Af denne grund kunne han dog godt have noget tilovers for sine gamle venner.

Forsigtighed er en dyd

Det hører til sagens natur, at Ulfeldt optrådte og formulerede sig forsigtigt. Han forhandlede helst mundtligt, således med Chigi først gennem Guglielmi og senere med Otto Sperling som sendebud, idet den ledsagende korrespondance for det meste er holdt i almindelige vendinger.⁷⁴ Selv om man har lov til at antage, at det måske kun var et dobbeltspil fra

70. *Dr. med. Otto Sperlings Selybiografi*, af S. Birket Smith, København 1885, 172.

71. *Kancelliets brevbøger 1652*, udg. ved Ole Degn, 1998, 366 (efternavnet dog skrevet »Rach«).

72. *Kirkehistoriske Samlinger* 1987, 90, 135.

73. Heiberg 1993, 228. Se tillige: Håkon Andersen og Terje T.V. Bratberg, *Hemmelige katolikker. Et kryptokatolsk miljø omkring kanslerne Bjelke på 1600-tallet* (Årbok for Fosen 2001, Orkanger 2001, 123-168).

74. Chigi sendte kopier af hans breve til Rom, uden dog at nævne hans navn. Således hedder Ulfeldts følgebrev til Guglielmi, dat. Haag 18.10.1646: *Copia di lettere scritta da quello nominato nella cifra* (kopi af brev skrevet af den, der er nævnt i chifret), Arch. Vatic., Nunz. Paci, vol. 19, f. 709.

hans side, at han ønskede at udnytte sine katolske forbindelser, som repræsenterede en betydelig magtfaktor, på den for ham mest gavnlige måde, er det dog sandsynligt, at hans tilknytning til katolicismen havde en konkret baggrund. Chigi nøjedes i øvrigt ikke med Ulfeldts sympatyringer. Da han aldrig svarede på breve fra hæretikere, krævede han en klar tilkendegivelse og synes også at have fået den i forbindelse med Guglielmis besøg 1646. Senere fremkommer det i Ulfeldts svar på pavens brev, i hvilket han ifølge Chigi klart bekendte sig til katolicismen (*si professa cattolico*). Derfor accepterede nuntius, at Ulfeldt udadtil optrådte som lutheraner, dog moderat i sine anskuelser. Han fremhævede samtidig, at rigshofmesteren over for sin præst havde forsvaret mange katolske dogmer, og tilføjede: »i nærværelse og billigelse af sin hustru«. ⁷⁵

Leonora Christinas rolle må vi lade her ligge. Det er en anden, men mindst ligeså lang historie om ambitioner og skuffelser. Under sit ophold i udlandet som kongens ambassadør har Ulfeldt haft rigelig lejlighed til at have kontakt med katolicismen, men det må tilføjes, at intetsteds nævnes, at han også har udøvet denne religion. Det behøvede han heller ikke – pavestolen strakte sig vidt over for en mand i hans position.

Pavestolen havde dog også realitetssans. Efter Frederik 3.s valg til konge og freden i Münster, som efter mere end 100-årige stridigheder for lang tid trak en demarkationslinie mellem katolicismen og protestantismen, accepterede kurien realiteterne og respekterede de lovligt valgte protestantiske fyrster, idet man naturligvis stadig var interesseret i at vinde nye proselytter.

Chifferbrevets hemmelighed

Ulfeldts eneste trofaste støtte var faktisk kun pavestolen, som også fulgte hans bøn og tog sig af hans familie. Mens hans forældre 1660 blev fængslet i København og kom til Hammershus, afsvor sønnen Christian i Rom sin lutherske tro og blev kammerjunker hos dronning Christina. Derefter kom han til London, hvor han til den danske regerings bekymring mødte megen velvilje ved Karl 2.s hof. I november 1662 myrdede han sine forældres plageånd fra Hammershus, Adolph Fuchs, på åben gade i Brügge. Han blev kannik i Rom, hvor han døde 1688.

75. Arch. Vatic. Nunz. Paci, vol. 20, f. 344. Som et eksempel på de kættere, hvis breve Chigi ikke havde besvaret, nævner han prinsen af Oranje (Frederik Henrik). Om Ulfeldts præst, kapellan ved Skt. Petri kirke Simon Hennings, se ndf.

Allerede i 1668 omkom under belejring af Candia på Kreta hans yngre broder Ludvig.⁷⁶ Han har efterladt sig et vidnesbyrd, som viser, at han også åndeligt slægtede sin fader på. I en hollandsk jurists stambog findes en udateret indførsel, som i udvidet form udtrykker den samme holdning som hans fader gjorde allerede som 19-årig i sit eksemplar af den antikke historiker Plutarchs heltebiografier, gentaget i 1641, ligeledes i en stambogsindførsel.⁷⁷

Tout le monde n'est qu'une farce et se gouverne par opinion.

Qvi nescit dissimulare, non potest regnare.

(Hele verden er ikke andet end en farce og styres af fordomme.

Hvem ikke forstår at forstille sig, er ikke i stand til at regere).

Familiens anseelse blev genrejst af sønnen Leo, der blev kejserlig feltmarskal. Hans søn Corfitz Anton Ulfeldt, slægtens sidste mand, blev kansler i Ungarn og kejserlig udenrigsminister, nåede i Østrig-Ungarn ved Maria Theresias hof samme position som hans bedstefader havde haft hos Christian 4.

Han havde også taget vare på sin bedstefaders arkiv, som bl.a. indeholder brevvekslingen med Christian 4. Dette arkiv havnede gennem hans arvinger til greve Alexander Kálnoky i Slovakiet, hvorfra det efter forhandlinger 1921-22 blev købt af Danmark, idet størsteparten kom til Rigsarkivet. Deriblandt var antagelig også dette chifferbrev, hvis oprindelse er uvis, en slags katolsk huskeseddel, et yderligere indicium for Corfitz Ulfeldts tilknytning til katolicismen.

Andre beviser kan man muligvis finde i Vatikanets arkiver, som ikke er gennemforsket med henblik på pavestolens interesse for Danmark i

76. Steffen Heiberg har i brev af 17.3.1999 korrigeret oplysningen i sin bog (s. 251) om Ludvigs død ved Xanthe i Grækenland 1688, idet han henviser til et brev fra 1736 fra Anne Sophie Ulfeldt til Corfitz Anton Ulfeldt (*Danske Magazin*, 8 rk. 3. bd., 1967-70, 280). I *Danmarks Adels Aarbog* (1923, 532) er dødsåret 1668, men årsagen »ved en minesprængning på Xanthe«, som imidlertid ligger i Nordgrækenland, i Thrakien, ikke langt fra Thessaloniki.

77. Kgl. Bibl. Haag, Ms 76 J 34, f. 26. Indførslen er stilet til juristen Johan Honingk fra Vlissingen (1629-1684), senere rådmand i Middelburg, der blev indskrevet i Genève 7.10.1662 (*Le livre du recteur de l'Académie de Genève 1559-1878*, publié par Suzanne Stelling-Michaud, IV, Genève 1975, 81). Stambogen indeholder desuden flere svenske navne, nogle i Amsterdam 1663-67, da stambogen slutter, så Ludvig Ulfeldts hilsen må stamme fra tiden 1662-67. Sml. Heiberg 1993, 18. Corfitz Ulfeldts stambogsindførsel (*Tout le monde est une farce*) er skrevet 11.5.1641 i København til den senere biskop i Trondheim Erik Eriksen Pontoppidan, der var ved at tiltræde sin studierejse til Nederlandene (stambogsblade i privateje).

denne periode. De hidtidige fund er mere eller mindre tilfældige. Ved en systematisk gennemgang ville man også få et mere nuanceret billede af katolicismens – mest skjulte – indflydelse i Danmark.

Dette chifferbrev hører dog hjemme i Danmark, men selv om det er opløst, holder det stadig på en stor hemmelighed: hvem er ophavsmanden? I et katolsk land behøvede man jo ikke chifferbreve for at huske den slags oplysninger, men kunne gå direkte til trykte håndbøger.

Der kunne naturligvis fremsættes adskillige hypoteser, men jeg vil nøjes med at antage, at brevet er blevet revet ud af en sammenhæng og derpå oversat – man har næppe haft brug for det i den mellemliggende tid. Man må gå ud fra, at Corfitz Ulfeldt i tide har bragt de vigtigste dele af sit arkiv i sikkerhed. Han rejste ikke rundt med de mange breve fra Christian 4. og andre, som i 1920-21 blev fundet af direktøren for Frederiksborg-museet, Otto Andrup, på et slot på en Donau-ø, beliggende ved den daværende grænse mellem Ungarn og Tjekkoslaviet (nu Slovakiet). Som det fremgår af den fyldige redegørelse i det sidste bind af Christian 4.s egenhændige breve, er mange af dem kommet fra familien i Skåne, og en del er blevet købt på danske auktioner i 1700-tallet.⁷⁸

Derfor er chifferbrevets proveniens yderst uvis, bortset fra, at det har forbindelse til Ulfeldt-familien. Og hvem har skrevet det? I begyndelsen samlede opmærksomheden sig om Ulfeldts danske medarbejdere og venner, især om hans børns lærer Peder Roch. Både sproget og den karakteristik, ophavsmandens chifferkyndighed har fået, syntes at tale imod Guglielmi, der måtte formodes at være bedst udrustet inden for dette felt.

Et eksempel på Guglielmis anvendelse af chifferskrift er nævnt af J.J. Duin. I hans svarbrev til Chigi, dateret i Haag den 11. september 1646, står der næsten to linier med chiffertegn.⁷⁹ Afsnittet, hvori chifferstykket indgår, er svar på Chigis brev af 6. september og omhandler Knud Lavards hovedskal.⁸⁰ Guglielmi siger, at det ikke alene drejer sig om

78. *Meddelelser fra Rigsarkivet for årene 1921-55*, 1958, 57 f. En udførlig redegørelse i forordet til *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, Bd. VIII, 1947 (reprint 1970). Slottet kaldes her Csisco, men det er det ungarske navn på landsbyen, som på slovakisk hedder Čičov, slottet Čičovský Zámok. Øen Schütt hedder nu Velký Žitný ostrov (den Store Rug-ø – venligst oplyst af Dr. Jaroslav Vincenc Pavlík i Odense).

79. Kirkehistoriske Samlinger 1987, s. 107.

80. Hele brevet angives at være svar på Chigis breve af 3. og 6. september, men der kendes kun to breve fra Chigi med dateringen 3. og 4. september (Bibl. Apost. Vat. Ms. Chigi A.I.6., f. 60r-v), så der er muligvis tale om en dateringsfejl. I sidstnævnte brev omtales »gaven«, hvormed menes Knud Lavards hovedskal. Chifferskriften findes i Bibl. Apost. Vat., Ms. Chigi A.III.64, f. 576v.

denne gave, men mere om noget, som han skjuler i chifferskrift.⁸¹ En kopi af dette korte afsnit i chiffer viser nogle ligheder, men der er dog flere afvigelser i forhold til chifferbrevet i Ulfeldts arkiv, hvilket synes at udelukke Guglielmi.

Om Guglielmis brug af chifre haves nogle få oplysninger i Chigis breve til ham. I det næste kendte brev fra Chigi til Guglielmi, dateret den 25. september 1646, bekræftes, at Guglielmi havde sendt et chiffer, måske netop det ovenfor anvendte, som ifølge nuntius kunne bruges i fremtiden, men dog kun kort og i vigtige sager: »for her siger man: enten er det ikke nok, eller også er det ikke nødvendigt.«⁸² Med brev af 19. marts 1647 sendte Chigi tillige et chifferbrev til Ulfeldt, som han bad Guglielmi om at opløse, uddrage essensen af indholdet og gøre Ulfeldt bekendt med det. I et efterskrift forklarede Chigi, at det var sendt i samme chifre, som pavestolen brugte til ham, »gengivet i vort kontrachiffer, og De bør åbne dem, inden De afleverer eller videresender dem, og på grund af samme grundregel, som fremgår af et af dem, har jeg ikke tilføjet adressen. Som følge deraf må Deres Velbårenhed gøre det i den form, som De vil se anført på kopien, som svarer til Hans Excellences [Ulfeldt] stilling, med tilføjelse af for- og efternavn, som hidtil, som De ser, af forsigtighed er udeladt, fordi brevet kunne blive åbnet og komme i andre hænder, hvilket De bør gøre Hans Excellence opmærksom på, således at han skal vide, at alle passende forholdsregler er overholdt efter hans eget ønske«.⁸³ Dette viser den ekstraordinære forsigtighed i korrespondancen, hvor man ofte nøjes med antydninger, som kun de indviede kan forstå. Desuden er chifferbrevet til Ulfeldt uden modtagerens adresse, som skal tilføjes efter de gældende høflighedsregler.

Med henblik på det ulfeldtske chifferbrev er det efter min mening næsten umuligt at finde ophavsmanden – vi er ude på gætteriets overdrev. Opmærksomheden har samlet sig om Roch, men når man sammenligner de tal, han bruger ved dateringen af sit brev af 20. marts 1647 til Nicolaus Mauritius, med tilsvarende tal i chifferbrevet i Ulfeldts arkiv, er der også betydelige afvigelser.

Både Guglielmi, Roch og Ulfeldt selv skriver en nydelig italiensk

81. »In tanto sappi V.S. Ill:ma, che non si tratta dell'accennato Dono solam:te, mà di più ...« [fortsætter i chifferskrift].

82. Bibl. Apost. Vat., Ms. Chigi A.I.6, f. 64v-65.

83. Samtidig sendte Chigi også et brev til Ulfeldt, med besked om dette brev, som han ville modtage gennem Guglielmi (Bibl. Apost. Vat., Ms. Chigi A.I.6, f. 109v-110r). Oversættelsen fra italiensk ved cand.mag. Henrik Pers og professor Vello Salo, Tallinn.

håndskrift med visse fælles træk, især ved skrivning af tal. Der er også visse ligheder i forhold til nogle af chifferbrevets tal, men også afvigelser, som maner til forsigtighed og efter min mening ikke tillader os med sikkerhed at udpege nogen af dem som ophavsmanden.

Man kunne naturligvis pege på nogle af børnene, der måske kunne bruge det, men det er ligeså uvist. Man må tage i betragtning, at der i Ulfeldts nærhed også måtte være andre fortrolige, der kunne bistå med chifferbreve – og måske ikke var så øvede i brugen af cifre? Når højadelige studerende rejste, havde de foruden deres præceptor ofte nogle tjenende ånder med – var simpelthen opvokset med dem. Meget ofte er disse, der almindeligvis betegnes som *famuli*, imidlertid navnløse. Stambogsskikken har dog givet enkelte af dem navne, og man kan se, at de kunne både læse og skrive – endog virke som privatsekretærer.⁸⁴ Og de kunne også både dansk og tysk. Ulfeldt har haft flere af den slags fortrolige omkring sig. Af dem kender vi således hans tjener og sekretær Kjeld Friis, der til det sidste holdt fast ved sin herre. Ved årsskiftet 1663-64 arbejdede han således på en renskrivning af Ulfeldts forsvarsskrift.⁸⁵

En person med nærmere tilknytning var kapellanen ved den tyske menighed i København Simon Hennings, søn af sognepræsten ved den tyske kirke i Bergen. Rigshofmesteren foretrak nemlig den tyske menighed og havde Hennings til sin skriftefader. Denne blev indblandet i Dina-affæren, hvilket førte til hans afskedigelse i 1651. Året efter blev han af Ulfeldt kaldt til Stralsund, hvor han tog sig af Ulfeldts børn og bl.a. oversatte dennes »æresforsvar« til tysk. I 1654 sluttede han sig til Ulfeldt-parret i Stockholm. Året efter gjorde den svenske konge Karl Gustav ham til tredjepræst ved domkirken i Bremen; i denne stilling døde han 1661.⁸⁶ Det er nærliggende at tro, at han som skriftefader måtte have, hvis ikke en sikker viden, så i hvert fald en anelse om Ulfeldts katolske sympatier, især da Ulfeldt synes at have forsvaret katolske dogmer over for ham.⁸⁷ For dette taler også, at han tilsyneladende har afløst den katolske huslærer Peder Roch.

84. Eksempler hos Helk 1987, 28 f.

85. Heiberg 1993, 239.

86. S. Birket Smith, *Dr.med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602-1673)*, 1885, 169. Se desuden *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 6, 1980, 272. Det kan tilføjes, at der bestod en nær forbindelse mellem Otto Sperling og familien Hennings. Førstnævnte var således familiens læge. I Thomas Lindemanns ligprædiken ved Simon Hennings' faders død 1642 findes der blandt de mange sørgedigte også et af ham og et andet af Ulfeldts sekretær Bernado d'Aranda.

87. Se ovf., s. 69

Denne forbliver altså en central person. Han synes at have været en slags freelance agent eller medløber, der efter sin konversion på egen hånd overtalte andre og på den bekostning ønskede at opnå ansættelse og underhold. Det lykkedes også – han kom i tjeneste hos selveste Propagandakongregationens præfekt kardinal Antonio Barberini og blev altså indlemmet blandt dem, der skulle vinde proselytter for Romerkirken. Fik han nogen egentlig uddannelse i brugen af chifre? Det var ikke særlig nødvendigt, da han for det meste arbejdede i det katolske Italien og ønskede at holde sig borte fra Danmark.

Han kom alligevel til Danmark som huslærer hos Ulfeldt-familien. Hvis Roch blev sendt af pavestolen, må han også have haft en vis indføring i chiffersystemet. Senere fulgte Guglielmi efter. Deres breve har antagelig været i klartekst, om end i forblommede vendinger, som det synes at fremgå af referaterne. Hvis ikke før, så senest 1648, da Roch rejste til Haag for at overtage posten som dansk resident, har der været brug for et sikkert chiffersystem i den tophemmelige kommunikation mellem Ulfeldt, Roch og Guglielmi. Måske har Roch nu øvet sig i brugen af chiffersystemet ved at skrive det ulfeldtske chifferbrev og måske andet undervisningsmateriale baseret på Petrus Canisius' katekismus? Det kunne måske benyttes ved den fortsatte uddannelse af børnene i den katolske tro. Der er dog kun bevaret det første ark, måske som dokumentation af chiffersystemet, Ulfeldts livline til Vatikanet, som Franksen mener?

Roch søgte sin afsked som resident i Haag i begyndelsen af 1650, kun få måneder efter, at Guglielmi i oktober 1649 forlod Ulfeldt. Dette tyder på, at de har fået besked på at forlade den synkende skude, selv om Roch også senere ydede Ulfeldt nogle tjenester. Pavestolen ønskede ikke længere at blive involveret i Ulfeldts vidtløftige planer.

Chigi synes ikke at have korresponderet med ham, men kun med sin faste forbindelse Guglielmi, der også formidlede Chigis få breve til Ulfeldt. Deres kendte korrespondance er som regel ført i klartekst, ofte med forsigtige og forblommede vendinger, hvor fx Ulfeldt aldrig bliver nævnt ved navn, men mest som »il Unicornò« (Enhjørningen). Ulfeldts kendte breve til paven er i klartekst.

Vi har at gøre med et isbjerg, som nok er blevet synligere, men stadig under datidens protestantiske overflade gemmer på nogle katolske hemmeligheder – og måske også på visse personer, der har haft brug for dette skriftstykke med katolsk indhold. Det synes dog at stå fast, at dette chifferbrev fra Ulfeldt-familien efter indholdet at dømme udgør et nyt værdifuldt led i indiciekæden om denne families katolske sympatier, som bekræftedes med Ulfeldt-sønnernes åbenlyse tilknytning til Romerkirken.

Zusammenfassung:

Unter den privaten Papieren des Reichshofmeisters Corfitz Ulfeldt (1606-1664) im dänischen Reichsarchiv befindet sich ein Schriftstück in Chiffreschrift, dessen Inhalt bis jetzt unbekannt war. Nun ist es aber *Ole Immanuel Franksen* gelungen, mit Hilfe von Computertechnik den Geheimtext zu entschlüsseln und in den Klartext zurückzuverwandeln. Das Verfahren wird in seinem Beitrag beschrieben. *Martin Schwarz Lausten* hat nachgewiesen, dass dieser Text Teile von der römisch-katholischen Katechismuslehre enthält, und zwar mit dem *Catechismus catholicus* von Petrus Canisius (Konstanz 1594) übereinstimmt. Dieses Buch wurde vermutlich von dem dänischen Konvertiten Peder Christensen Roch bei seinem Unterricht von den Kindern Ulfeldts benutzt. *Vello Helk* bringt in seinem Beitrag eine Übersicht über die Versuche der römisch-katholischen Kirche, in Dänemark eine Gegenreformation durchzuführen. Dazu nutzte man eine Zeitlang den Ehrgeiz Ulfeldts und seinen Wunsch aus, den dänischen Thron für seine Familie zu gewinnen, da er ja Schwiegersohn des Königs war. Auf Grundlage des entdeckten Briefwechsels im Vatikanischen Archiv ist es möglich, die katholischen Sympathien von Ulfeldt und seiner Familie nachzuweisen. Wer den Geheimtext geschrieben hat, lässt sich nicht mit Sicherheit feststellen.